

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад

Тема: **Византијски свет и стицање аутокефалности Српске Цркве кроз призму писама Охридског архиепископа Димитрија Хоматина**

Ментор:

Проф. Радивој Радић

Студент:

Светозар Стојановић

Београд, септембар 2021.

САДРЖАЈ

I Уводна разматрања

1. Увод..... 4

II Охридска архиепископија

1. Историјски развој и статус Охридске архиепископије.....5
2. Личност архиепископа Димитрија Хоматина.....9

III Димитријево писмо архиепископу Сави из маја 1220. г.

1. Писмо.....12
2. Хронологија.....17
3. Пролог писма.....19
4. Прва критика на рачун напуштања Свете Горе.....20
5. Разједињено царство.....22
6. Нове области као повод за нову архиепископију.....29
7. Канонски аспекти.....32
 - 7.1 Улога и права цара у црквеним пословима.....33
 - 7.2 Примедба да је Сава рукоположење требало да тражи од Охридског архиепископа.....38
 - 7.3 Пример стицања аутокефалије Кипарске цркве.....42
8. Претња искључењем из цркве.....44
9. Реакције на писмо.....46

IV Димитријево писмо цариградском патријарху Герману из 1227/1228. г.

1. Писмо.....48
2. Садржај.....49
3. Политика епирског владара Теодора Анђела.....50

V Димитријево писмо Српском краљу Радославу

1. Садржај.....55

VI

Закључак	58
Извори и Литература.....	60

I Уводна разматрања

1. Увод

Многи догађаји и личности из Српске средњовековне историје и даље са собом носе степен недовољне разјашњености. Један од таквих јесте и хиротонија Светог Саве и оснивање аутокефалне Српске архиепископије. И поред свог немерљивог значаја за даљи развој Српске цркве и Србије као државе, овај догађај код многих чак и данас ствара *недоумице*.

У циљу потпунијег сагледавања периода у којем се овај значајан догађај десио, у раду ћемо говорити о положају Србије у Византијском свету и о међусобном односу Никејске и Епирске државе. Нарочито треба нагласити да су се многи догађаји десили као директна или индиректна последица Четвртог крсташког рата, пада Престонице у руке Крсташа и разједињавања Византије. Политичке околности су у великој мери утицале и на црквене односе. Иако је старија Српска историографија изнела став да је Српска црква основана тако што је Сава искористио ривалитет Никеје и Епира након 1204. године, у раду ћемо заступати мишљење да је Српска црква основана на темељима Свештених канона у тренуцима када су Српске земље сазреле за црквену самоуправу. Такође ћемо покушати да сагледамо положај и статус Охридске архиепископије из времена Димитрија Хоматина, у односу на Цариградску патријаршију и цара Теодора II Ласкариса у Никеји.

Као основа сагледавања Димитријевог става по питању оснивања Српске цркве, користиће нам:

1. Писмо упућено архиепископу Српском Сави из 1220. године;
2. Одељак писма из преписке са патријархом Цариградским Германом из 1228. године;
3. Писмо краљу Радославу;

II Охридска архиепископија

1. Историјски развој и статус Охридске архиепископије

Црквена историја града Охрида одувек је била условљена политичким околностима. Након насељавања Словена, антички Лихнид је променио назив у словенски Охрид. Прва сведочанства о црквеној организацији, односно о епископији налазимо у актима Великог Фотијевог сабора из 879/880. године, на којем је учествовао и потписао се управо епископ Охрида.¹ У то време епископија Охридска налазила се у јурисдикцији митрополије града Драча, који је био у саставу Цариградске патријаршије.

Историјске прилике се мењају у налету Бугарске државе за време цара Симеона (893-927). Након његових освајања Охрид се нашао у границама Бугарске, а тако је и Охридска епископија ушла у састав аутокефалне Бугарске архиепископије. Наиме на Сабору 880. године црква у границама Бугарске државе је добила посебан статус. Није била потчињена ни једној од великих патријаршија и њени епископи су имали право да сами бирају архиепископа и да га сами рукополажу. Ранг поглавара бугарске цркве се мења у време владавине Ромејског цара Романа Лакапина (920-944), када су цар и Цариградски сенат бугарског архиепископа Дамјана почаствовали титулом патријарха.² Уништење бугарске државе у походу цара Јована Цимискија 971. године, донело је нове околности тако да се Охрид поново нашао у оквиру Ромејског царства. У изворима нема потврде да је укинута бугарска аутокефалија али се са приличном сигурношћу може тврдити да је њен ранг ипак сведен на ниво архиепископије. Као архиепископија се помиње у појединим тактиконима.³ У *Другој охридској повељи* стоји да се архиепископ Бугарски након Дристе селио из места у место, па се наводе места Сердика, Воден и Моглен да би се на крају сместио у Охриду.⁴

¹ П. Коматина, *Црквена политика Византије од краја иконоборста до смрти цара Василија I*, Београд 2014, 250-251.

² С. Пириватрић, *Самуилова држава*, Београд 1997, 37-38.

³ Према Филотејевом Клиторологиону из 899. и Тактикону Бенешевича из 934-944. године, „архиепископ Бугарске“ заузима место одмах после „синкела Рима, синкела Цариграда и четири патријарха Истока и њихових синкела према редоследу њихових патријаршија“; И. Коматина, *Црква и држава у Српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 77;

⁴ Й. Иванов, *Блгарски старини из Македонија*, Софија 1925, 557.

Први архиепископ који је столовао у Охриду, био је Филип.⁵ Сва места у којима је столовао поглавар бугарске цркве, била су и седиште Самуиловог покрета у периоду између 976. и 1018. године. Након два неуспела покушаја да заустави навалу Бугара, Ромејски цар Василије II (976-1025), прекида активности на Балкану од 986. до 996. године. Самуило је за то време освојио подунавску Бугарску, Тесалију, Епир, део Албаније са Драчем. Касније је покренуо походе и на Србију, Далмацију и Дукљу. На тај начин су се српски простори нашли у границама Бугарске државе, што се одразило и на то да су се епископије са тих простора нашле у оквиру Бугарске архиепископије са седиштем у Охриду.⁶

Историјске прилике се мењају када је цар Василије II ушао у Бугарску престоницу Охрид 1018. године. Територија Бугарске државе је потом присаједињена ромејском царству, док су у црквеном погледу ствари биле другачије. О оснивању и почетном развоју Охридске архиепископије говоре поменуте Охридске повеље цара Василија II. *Прва Охридска повеља*, чији се настанак везује за 1019. годину, је темељни акт архиепископије. Поред Охрида који је седиште архиепископа, наводи се још шеснаест епископија. Овом повељом се као јурисдикција ове дијачезе означавају области које су биле у границама срушене Бугарске државе. *Друга Охридска повеља* је датирана у мају 1020. године и њоме се у оквир Архиепископије укључују и подручја која нису била обухваћена Бугарском државом пре уништења. *Трећа Охридска повеља* која је настала између 1020. и 1025. године, архиепископији прикључује и епископије Стаги и Верију. Међутим број епископија се касније мењао, тако да је Охридска архиепископија била надлежна за подручје уоквирено Савом и Дунавом на северу, до Епира и Тесалије на југу. На западу је Рас био најдаља тачка а на истоку линија Видин-Софија.⁷

У Охридским *повељама* се истиче континуитет са Бугарском црквом из периода царева Симеона, Петра и Самуила. Такође се признаје ранији статус и ранг цркве, што упућује да је након слома Бугарске државе аутокефална архиепископија Бугарска у Охриду наставила да постоји. Занимљиво је да се ниједном речју не помиње архиепископија Јустинијана Прима, већ се у све три повеље истиче повезаност са ранијом Бугарском

⁵ Й. Иванов, *Блгарски старини*, 566.

⁶ С. Пириватрић, *Самуилова држава*, 95-104.

⁷ П. Коматина, *Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије*, Византијски свет I, 52-53

црквом. Традиција надовезивања на ауторитет Јустинијане Приме није творевина цара Василија II већ је каснијег века.

Као што је речено, у аутокефалност цркве је задржала једино чињеница да је цар потврђивао избор архиепископа. Тамо где не постоји могућност избора и хиротоније поглавара једне аутокефалне цркве од својих епископа, ту нема ни аутокефалије.⁸ Такав је случај био и са последњим, пре пада Бугарске државе, изабраним архиепископом Јованом који је на тај положај дошао 1015. године.⁹ Њега је касније само потврдио цар Василије II. До извесних промена је дошло у време цара Михаила IV Пафлагонца (1034-1041). Како нас Михаило Деволски обавештава у допунама *Кратке историје Јована Скилице* промене су отпочеле: „*када је умро архиепископ бугарске Јован (Словен), цар постави другог пореклом из Пафлагоније и који се био истакао у Великој цркви и који је много година вршио дужност хартофилакса*“.¹⁰ Ово је први познати случај да је цар лично поставио поглавара Охридске цркве.¹¹ Интересантно је оно што се посреди десило, односно то да је на чело Бугарске цркве дошао Ромеј. Доласком Лава Пафлагонца на место архиепископа 1037. године наступиле су промене унутар архиепископије које ће се наставити и у долазећим вековима.

Из истог периода потиче и коментар Нила Доксопатрида у *Спису о патријаршијским престолима Истока*. Он је о Охридској архиепископији записао: „*Бугарска је слично Кипру, аутокефална непотчињена ниједном од највећих престола, већ као самовласна води и рукополаже од сопствених епископа. Она с почетка није била Бугарска већ је касније пошто су Бугари њом загосподарили, названа Бугарском. Дакле, она остаде аутокефална, зато што је од царске власти односно господина Василија Порфирородног била одузета из руку Бугара а није била никада потчињена цркви Цариграда. Зато све до сада Кипар и Бугарска добијају од цара епископе, а рукополажу се они као што је речено, од сопствених епископа и зову се архиепископије као аутокефалне*“.¹² Коментар на најбољи начин осликава историјске прилике времена у којем је настао, будући да се тада

⁸ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности Српске цркве 1219. године*, Београд 2002, 139.

⁹ И. Коматина, *Црква и држава*, 94.

¹⁰ ВИИНЈ III, 170 (Ј. Фергула), 176,186-187 (Б. Радојчић)

¹¹ И. Коматина, *Црква и држава*, 95.

¹² ВИИНЈ III 362-364 (Б. Ферјанчић)

родила идеја повезивања са Јустинијаном Примом.¹³ Таква идеја је погодовала јер је истицала повезаност архиепископије са самим Ромејским царем, чиме се такође истицао и идентитет архиепископије која је од половине XII века све више губила свој Бугарски карактер на рачун Ромејског. Оно што ће спојити Ромејско и Бугарско у једно, била је управо титула архиепископа Охридског. У целости титула је гласила „архиепископ Јустинијане Приме и целе бугарске“ а нарочито се користила од времена Димитрија Хоматина (1216-1235). Оваква титула остала је актуелна до коначног укидања архиепископије 1767. године.¹⁴

У међувремену, а поготову уочи и након кризе изазване Четвртим крсташким ратом 1204. године, Охридска архиепископија пролазила је кроз изузетно сложене околности. Власт царства је у појединим областима била потиснута обласним господарима околних држава. То се одражавало и на територијални опсег архиепископије, чије су се епископије нашле подељене међу неколико владара, почев од Бугарских царева Асенове династије, епирских Комнина, док је један део још од раније био под Немањићима.¹⁵ И само седиште архиепископа, Охрид, прешло је у руке обновљеног Бугарског царства већ 1204. године. Након освајања, бугарски цар је заменио постојеће ромејске епископе новоизабраним који су признавали јурисдикцију Трновског патријарха.¹⁶ Период Бугарске власти у Охриду окончан је 1215. године када је нови епирски господар Теодор Анђео Дука повратио Охрид а архиепископ Јован Каматир, који је претходних десетак година провео у

¹³ «Идеју повезивања са Примом Јустинијаном први је искористио охридски архиепископ Јован Комнин средином XII века. Као принц и члан византијске владарске породице употребио је свој утицај да овај фалсификат дође до изражаја. Он је као архиепископ а уз то и као принц, учествовао на два црквена сабора у Цариграду 1143. или 1156. године, али није седео међу епископима него међу велможима. Успео је да фалсификовану 11. новелу потури као да се њом дају иста права Охридској архиепископији, која је имала Јустинија Прима. Тиме се хтело доказати да Охридска архиепископија по традицији води старо византијско порекло једне аутокефалне цркве, на равној нози са Цариградском патријаршијом. Овај фалсификат је у првој половини XIII века разрадио и искористио охридски архиепископ Димитрије Хоматијан” - Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 157.

¹⁴ Вредно помена је и то да је Охридска архиепископија већ пола века предмет спора Српске православне Цркве и Македонске цркве која је у рангу самопроглашене и са којом остале помесне цркве немају општење. Српска црква има своју јерархију на чијем је челу Архиепископ Охридски и митрополит скопски Господин Јован. Македонска црква пак у титули архиепископа и даље чува традицију Јустинијане приме па се тако поглавар те групације Стефан титулише као „Архиепископ Охридски и македонски и Јустинијане Приме“.

¹⁵ С. Пириватрић, *Криза византијског света и постанак краљевства*, Београд 2019, 123.

¹⁶ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 156.

избеглиштву, накратко је поново заузео своју столицу.¹⁷ Управо је архиепископ Јован Каматир био последњи Охридски архиепископ кога је поставио Ромејски цар. Већ избор наредног архиепископа Димитрија Хоматина, 1216. године била је одлука Епирског владара Теодора Анђела.

Охридска архиепископија након смрти архиепископа Јована Каматира 1216. године, променила је идентитет и запоставила идеју са којом је основана. Напустила је ауторитет Ромејског цара и у наступајућим годинама ривалитета Никеје и Епира, као нових центара након пада царствујућег града, стала на страну Епирских владара из династије Анђела-Комнина-Дука. Сукоб са царем, односно непризнавање његовог легитимитета и царских права какво је и право епистемонарха, довешће архиепископију у сукоб и са Цариградском патријаршијом.

2. Личност архиепископа Димитрија Хоматина

Подаци о животу Димитрија Хоматина пре ступања на трон архиепископије су врло оскудни. Време и место рођења Димитрија Хоматина нису познати. На основу породичног имена односно презимена може се наслутити његово порекло. Наиме, према Ромејској традицији породично име је често извођено од назива града, области у којој је неко живео, функције коју је обављао или титуле коју је неко у породици раније носио. С тим у вези се његово презиме може повезати са именом града Хома. Поменути град налазио се на југу Мале Азије, у области Фригије и у периоду након знамените битке код Манцикерта (1071.), овај град је имао важан стратешки положај у наступајућој одбрани царства. Из тог разлога формиране су такорећи граничне јединице које су биле стациониране управо у граду Хоми. Припадници тих јединица, понели су назив „хоматини“. Презиме Хоматин се први пут среће тек у другој половини XII века. Порекло презимена највероватније води од некога ко је живео у Хоми или је служио у поменутим граничним јединицама. Будући да је већина других познатих личности који су носили породично име Хоматин од половине XII до XIV века била из Цариграда, можемо претпоставити да је и Димитрије био родом

¹⁷ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 124.

Цариграђанин. Аргумент у прилог тој тези даје податак о образовању Димитрија Хоматина. У изворима постоје наговештаји да су Хоматинови професори у Цариграду могли бити Василије Педијадит, потоњи митрополит Крфа, Теодор Валсамон, најистакнутији познавалац свештених канона те Јован Кастамонит, потоњи Халкидонски митрополит.¹⁸

Прва функција коју је Димитрије обављао била је апокрисиарх, односно био је представник Охридске архиепископије у Цариграду. Према пракси, поменуто функцију обављао је ђакон биран из клира Цариградске патријаршије. То је још један податак у прилог претпоставци да је Димитрије био родом из Цариграда. Уколико је био ђакон, то нам ближе одређује годину његовог рођења. Хоматин је у то време имао најмање 25 година, колико је према канонима потребно за добијање ђаконског чина. Своју прву црквену функцију Димитрије је вероватно обављао у време патријарха Георгија II Ксифилина (1191-1198). Познато је пак да је Димитрије био и хартофилакс али се узима да је кратко обављао ту функцију.

Након смрти архиепископа Јована Каматира, тадашњи Епирски владар Теодор Дука је именовао Димитрија Хоматина за Охридског архиепископа. У наставку ћемо размотрити питање на који начин је епирски владар Теодор Анђео могао да пренебегне дотадашње обичаје и преузме на себе право цара као епистемонарха да поставља архиепископа. Рукоположење је извршио сабор епископа Охридске архиепископије. Без сумње да је образовање, познавање црквеног права, реторике и црквене администрације, било препорука Теодору приликом избора. Димитрије је, закључујемо на основу његових писама, био веома даровит и предан поглавар Цркве, међутим околности и време нису дозволили да свој потенцијал испољи. У Српској историографији лик Димитрија Хоматина сагледаван је у контексту његове критике на рачун каноничности Савине хиротоније и стицања аутокефалности архиепископије у Српским и поморским земљама.

Убрзо након постављења Димитрије ће се и сам сусрести са великим потешкоћама. Најпре се јавио проблем са паралелном Бугарском јерархијом. Као што је Епирски владар поједине градове самовољно увео у оквир архиепископије, тако су на другој страни

¹⁸ А.В. Поповић, *Представа о Јужним Словенима у писмима Охридског архиепископа Димитрија Хоматина*, Зборник радова Ниш и Византија VII, Ниш 2008, 327-342.

Бугарски владари бирали и постављали нове епископе за епископије које су се услед освајања нашле у оквиру Бугарске државе. Поред раније изабраних епископа који су признавали Димитрија за архиепископа, изабрани су нови који су признавали управу Трновског архиепископа. У решавању овог проблема олакшавајућа околност била је та што су се услед освајања Теодора Анђела, те области поново нашле у склопу Епирске државе. Јерархија изабрана у време Бугарске управе је смењена, а јурисдикцију је поново преузела грчка Охридска архиепископија са Димитријем Хоматином на челу.

Други велики проблем који је задесио Охридску архиепископију у време Димитрија Хоматина било стварање аутокефалне Српске цркве у чији састав су ушле епископије које су се нашле у границама краљевине Србије. За утврђивање територијалног опсега Охридске архиепископије односно епископија које су се налазиле у оквиру Српске државе на почетку XIII века, од помоћи могу бити *Прва и Друга Охридска повеља*. Прва помиње градове Ниш, Липљан и Призрен, док друга помиње Рас. Дакле четири епископије које ће оснивањем Српска архиепископија наследити. Наводе се још и Браничевска, Београдска, Сирмијумска и Скопска, које ће се у току XIII века наћи у оквиру српске државе и цркве и остати трајно за њу везане.¹⁹

Том приликом је управо и настало писмо које је Димитрије упутио архиепископу Сави. У писму Хоматин упућује низ прекора и поставља неколико питања, која ћемо у даљем раду разматрати.

III Димитријево писмо архиепископу Сави из 1220. г.

Охридски архиепископ Димитрије Хоматин са сабором архијереја 8. маја 1220. године упутио је ово писмо архиепископу Српском Сави. Писмо је дакле настало као реакција на Савин одлазак у Никеју будући да су, према мишљењу Димитрија Хоматина, тиме повређена права Охридске архиепископије. У прилог томе архиепископ наводи многе аргументе. Поред многих канона који се наводе у писму, које ћемо се потрудити да прокоментаришемо, требало би нагласити да ипак средишње место заузима политичко

¹⁹ И. Коматина, *Црква и држава*, 101.

питање. Том темом ћемо се у наставку подробно позабавити јер смо мишљења да у разоткривању тог домена лежи кључ разумевања критика које читамо у писму. Када говоримо о политичком питању свакако на уму је сложеност ситуације у којој се Византијски свет нашао након Четвртог Крсташког рата и пада Цариграда 1204. године.

1. Писмо

О епархијама и онима који изван својих граница било рукополажу било рукоположени бивају.

Димитрије, милошћу Божијом, архиепископ прве Јустинијане и целе Бугарске, са светим и Божанским сабором архијереха подложних његовој епархији, пречасном међу монасима и сину великог жупана Србије, господину Сави, благодат од Бога и мир и у Светом Духу поздрав.

Одавно нам је стигао глас о твојој часности како си оставио своју земљу и родбину и цело очисно наслеђе и просто речено свет и све што је у свету те у раној младости дошао у приморски Атон, Свету Гору, која због синова аскета настањених на њој и јесте и зове се Света Гора. Тамо си се постригао и примио монашки живот и постао пријатељ тамошњим испосницима који се свим снагама јуначки боре против непријатеља Сотоне. Већ си се и преко граница прочуо као славан и међу монасима.

А шта се касније догодило, не знамо да кажемо. Оповргнута је слава и побијена величанственост гласа који се био пронео о теби. Наиме испосник Сава је оставио Атон и тамошње подвиге, вратио се натраг као они који се премишљају и окрећу се злу и на које се тужи и Свето Јеванђеље, те је постао скоро оно што је првобитно био. Јер га је љубав према отаџбини заробила и уграбила из тврђаве свете горе, те се опет настанио у Србији. Претворила је испосника у вршиоца и управитеља земаљских послова и произвела га је за посланика локалних владара и тако је одбацио оно што је зидао и одао се светског сујети. Потпуно се упустио у светске бриге и у светско славословље, почео је да учествује у гозбама, да јаше коње најплеменитије пасмине, лепе, окићене заставама, да води са собом послугу, да се размеће у свечаним поворкама раскошном и разноврсном

пратњом. Идући даље тим путем, зажелео је и достојанство јерарха, отишао је не знамо куда и добио на једанпут то достојанство, те се вратио у отаџбину проглашујући се величанствено архијерејем Србије. Тамо је рукоположио и друге многе архијереје, без назначења или за нека одређена места, не знамо. Укратко речено не само да је повредио монашке завете, него је уздрмао и сам устав од црквеним стварима.

Када смо чули о теби ове и друге сличне ствари, једне раније а друге недавно нисмо им поверовали у потпуности, јер знамо да су причања по највише лажна, а мислили смо и да није наше да истражујемо зашто си отишао из Свете Горе у своју отаџбину и како си се земаљским пословима бавио. Јер никада нисмо имали обичај да испитујемо животе других да би их корили и осуђивали, пошто то потпуно забрањује Божија заповест. Јер каже „Не судите да вам се не суди“ и „Не судите пре времена“ и све остало што у истом стиху свете речи предају.

Али ако се рукоположен за архијереја, наше је и то мислимо у великој мери, да питамо како и за коју цркву? У томе се служимо упутствима Божанских и светих канона и благочестивих закона. Ако си ти блажени сада постао архијерај, као што се чуло на све стране, ми желимо да сазнамо где? Ако у Србији, питамо како? Ако рукоположењем најсветијег цариградског патријарха питамо зашто? Јер ако си постао митрополит на основу права од старине при надлежног царевима да обнављају градове и да их од нижег степена, наиме епископског, уздижу на виши митрополитски или архиепископски, као што говоре канони, 12. и 17. халкидонског сабора и 38. канон сабора који се био састао у Трулу на царском двору. Тада је требало да си ти тада био епископ те да би се могао узвисити од нижега напочасније и више. Али ти нити си био епископ, нити уопште имаш царску одлуку која би потврђивала твоје рукоположење. А и где је данас Царство, коме припадају и остала па и ово достојанство, пошто сада многи врше власт по областима а нико није сачувао неокрњено царско достојанство? А пошто већ нема право царства то и твоје рукоположењу сасвим недостаје правна основа.

Ако ли си се непромишљено наметнуо Србији као нови архијереј, није пак теби потпуно непознато, као и ма коме другом да се Србија налази у епархији престола Бугарске и да Србија има епископа у Расу, кога рукополаже архиепископ бугарски. Према томе ти си се противно канонима задео архијерејским достојанством, угазио си у туђу област и

заборавио си се учинивши себе како изгледа из безумља одговорним за преступ против одредаба Божанских канона и без потребе пореметивши границе добро установљене од оцаца. Према томе ти си се боље да кажемо попсалмо певцу „Обукао се у клетву као у хаљину.,,

Ако треба истину да кажемо онда кад си се већ оче преузео архијерејство због ревности према Јеванђељу, требало би по великом боговеснику Павлу, да не проповедаш тамо где је Христос познат, како не би зидао на туђем темељу, него као што је писано, да проповедаш онима којима он није објављен и који нису чули о њему. Тада не би нико ко се руководи благочестивом мишљу осудио твоје рукоположење као очевидно из апостолске ревности потекло. Али не постоји место докле проповед апостола није стигла, јер се њихов глас раширио по целој земљи а Србија Божијом милошћу живи побожно и хришћански на темељу положеном од апостола и њом управља архијереј који су јој оци дали. Ниси дакле из ревности према Јеванђељу него си из славољубља ускочио у архијерејско достојанство, те си га на свој грех и опасност преузео као оне животиње које желе да нападну некога и саме налете на најоштрији мач. Ето како те твоја жеља за преосвећеношћу одведе у неупутности.

Па још и ако је то да си затекао епископа канонски постављеног у Призрену и да си га тирански из епископије избацио нагнавши га, јадника, да да оставку наравно да би се под изговором оставке зло сматрало слободним од одговорности и да си уместо њега поставио тамо онога који је теби по вољи онда си излио на себе гнев канона боље рећи гнев Божији због гажења канона.

Ако је пак приличило дати место твојој жељи требало је драги нека неком другом него ка поглавару бугарске епархије и као аутокефалном и ка његовим епархијским јерарсима да прибегнеш и да затражиш достојанство те би га свакако добио у духу пристојног попуштања по одобрењу канонском . Јер колико је неупутно да си добио рукоположење од неког другог уместо од аутокефалног архијереја знају они који добро познају књиге закона и канона.

А да то јасно докажемо навешћемо дословно саме текстове божанских и светих канона.

Канон 35. светих апостола ово говори : 'Епископ нека се не усуди да ван својих граница врши рукополагања у градовима и селима који му нису потчињени.А ако се докаже да је то учинио без знања оних којима су подложни ти градови или села нека се свгну и он и они које је рукоположио.

А канон 2. Вас.Сабора ово заповеда. Епископи да не улазе преко своје дијацезе у цркве које су ван њених граница и да не побркају цркве.Него по канонима, александријски епископ нека управља само црквама у Египту, источни епископи нека се брину само о истоку уз очување прерогатива датих у никејским канонима, антиохијској цркви. Епископи азијске дијацезе нека управљају само црквама у Азији, понтијски у Понту, тракијски нека управљају само црквама у Тракији. Непозвани епископ нека не прелазе своје дијацезе само ради рукополагања или ради неких других послова. Кад се одржи означени канон по дијацезама јасно је да о пословима сваке поједине епархије треба да води бригу сабор те епархије као што је установљено у Никеји. А оне цркве божјије које су међу варврским народима треба да се управљају према пуноважном обичају отаца.

Канон 8 сабора у Ефесу ово наређује : Најбогољубивији епископ Ригин и друго би му најпобожнији епископи Кипарске епархије зинон и евагрије пријавили су дело које против црквених наредаба и канона светих отаца уводи новотарије и које повређује слободу свију. Пошто за опште болести треба јачи лек, јер ове и наносе и већу штету, а нарочито кад ни старог обичаја није било, да антиохијски епископ врши рукополагање у Кипру, као што су из књига у својим исказима показали најпобожнији људи који су дошли на Свети сабор, нека предстојатељи светих Кипарских цркава имају потпуну и неоспориву власт по канонима светих отаца и по старом обичају сану рукополагати најпобожније епископе. А исто нека се чува и у другим дијацезама и свуда у епархијама, да нико од најбогољубивијих епископа не заузме другу епархију и која није била раније и од почетка под његовом или његовим предходника руком; а ако је који је заузео другу епархију и насилно себе потчини, нека је поврати, да се не вређају канони отаца, да се под изговором свеиштене службе не поткрада гордост световне власти и да не опажено не изгубимо помало слободу, коју нам је даровао својом крвљу Господ наш Исус Христос, ослободилац свију хришћана. Према томе, свети васеленски сабор се налази за сходно, да свакој епархији буду очувана чиста и неповређена права која јој од почетка и одавно

припадају, према обичају старине утврђеном. Сваки митрополит има право да ради свог обезбеђења узме препис ових решења. А ако се изнесе одредбу која устаје против ових одлука, сав свети васеленски сабор објављује да оваква одредба нема никакву важност.

Канон 13. антиохијског сабора овако одређује. Ниједан епископ нека се не усуђује прелазити из једне епархије у друго да рукополаже за кога вршење службе у цркви, па ни онда, кад га прате други, осим ако није позван грамотом митрополита и епископа који су са њим, и у чију област он долази. Ако га пак није ико позвао и противу реда дође да рукополаже и да управља црквеним пословима који га се не тичу, нека нема важности оно што он учини и нека се подвргне заслуженој казни због свог незаконитог поступка, и нерасуднога предузећи и да буде већ од сада од светог Сабора свргнут.

Канон 22. истог сабора ово износи. Епископ не сме одлазити у други град који му није потчињен, ни у крај који му не припада, да кога рукополаже или да поставља презвитера или ђакона у местима која су потчињена другом епископу, осим ако то учини са пристанком властитог епископа дотичног краја. А ако се ко усуди на ово, неће то рукоположење имати важности, а он ће бити подвргнут казни сабора.

Канон 12 халкидоског сабора ово установљује. Дознали смо да су неки противно црквеним одредбама обративши се к велможима, на основу царских грамара, расцепили једну епархију на двоје, тако да услед тога постоје два митрополита у једној истој епархији. Према томе свети сабор одређује да се унапред ниједан епископ на то не усуди; јер ко покуша биће збачен с положаја. Они пак градови који нису према царској грамоти били одликовани називом митрополије, нека уживају једну нову част, исто као и епископ који управља црквом тих градова, и да буду очувана правој митрополији њена права.

Пошто тако свети и Божански канони заповедају и пошто нама не би личило да пружећутимо дело које се тако очевидно показује неупутно ево саборно објављујемо твојој частности да ако одступиш од права које од старине припадају нашој епархији а која ти сад незаконито држиш, добро ћеш учинити, јер то би значило да си се предомислио као онај који се опамети да си постао свестан неканонистични тога свог предузећа и вратио се на пут који су од старине ишли твоји преци, те ћеш можда и опроштај добити за ту мудрост. Ако ли пак не одступно не будеш остао при свом дрском делу и ако држиш

своју упорност презревши ово наше писмо па сам себе учиниш подложним казни канона којом ти они законито прете са снагом права, ми те подржавамо одлучењу од свете и живоначалне тројице и искључујемо те из заједнице верних као преступника заповести светих и божанских канона и нарушиоца и смутитеља црквеног устава Свети Оци од почетка установили. А према томе ће и они који са тобом опште бити подвргнути истим казнама, били они у црквеном реду или световног чина или положаја.

За предаваоца овог нашег саборног писма одредили смо преосвећеног епископа Скопља у Господу љубљеног нам брата и саслужбеника господина Јована, како би и живим гласом ово што је написано протумачио твоје часности.

Месеца маја, индикта 8.²⁰

2. Хронологија

Као што видимо на крају писма, оно је послато 8. маја 1220. године. Ово је податак који нам помаже да ближе одредимо време Савиног боравка у Никеји, самим тим и да датирамо његову хиротонију и даљи рад на пољу организовања Српске цркве. Према писму Димитрија Хоматина, рукоположења и сви догађаји које описују Савини биографи Доментијан и Теодосије, већ су се догодили.

Како читамо код Доментијана и Теодосија, Сава у повратку из Никеје одлази најпре у манастир Хиландар, потом у Солун у којем је припремио Законоправило. Дошавши у Србију одлази у манастир Студеницу. Доментијан наводи да је Сава „*када је била недеља сатвори по обичају свеноћно бденије ради Васкрса Спасова*“ а да је сутрадан у склопу литургије посветио односно рукоположио многе „*попове, ђаконе, упођаконе и чтеце*“.²¹ Теодосије уопштеније наводи да је Сава у Студеници посвећивао свештенство „*у све дане недеље и велике празнике*“.²² Након тога Сава одлази у Жичу и ту рукополаже епископе за

²⁰ Цитирано према преводу Георгија Острогорског, сравни: Светосавки зборник, књига II, Београд 1939.

²¹ Доментијан, *Живот Светог Саве*, Београд 1938, 123.

²² Теодосије, *Житије светог Саве*, Београд 1984, 133.

новоосноване епископије. Рукополагање епископа за новоформиране епархије у Србији представљало је завршни чин у оснивању српске цркве.

Код историчара пометњу уноси Доментијанов спомен „*васкрса Спасова*“ у контексту дана када је Сава рукополагао епископе. Дилема је дакле да ли је Доментијан мислио на недељу као дан, која према богослужбеном поретку представља дан васкрсења, или пак на сам празник Васкрсења Христовог. Мишљења смо да се ипак ради о недељи као дану, јер према пракси Цркве, због узвишености празника Вакрсења, није дозвољено на овај дан вршити друге обредне радње попут хиротоније или свете тајне брака. У том смислу, занемарује се мишљење да је Сава хиротонисао свештенике или епископе на Васкрс 1220. године. У прилог овом мишљењу говоре два аргумента. Први је да је Васкрс поменуте године пао 29.марта. Период између 29.марта и 8.маја 1220. године је сувише кратак да би Сава рукоположио све епископе, сменио Призренског, потом да све то стигне до Охридског архиепископа Димитрија и да он са сабором архијереја опширним писмом реагује на новонасталу ситуацију. Други аргумент је писмо које је Стефан Немањић, краљ Србије, упутио папи Хонорију III, највероватније 1220. године.²³ Писмо је однео један од Савиних ученика, који се у писму јасно именује као епископ Методије.²⁴ Долази се до закључка да је Сава извршио рукополагање епископа или бар неких, свакако пре марта 1220. године.

У контексту усаглашавања извора о Савином боравку у Никеји, требало би поменути грешку коју Савини биографи праве говорећи о патријарху Герману, као ономе који је посветио Саву у Никеји. Помен патријарха Германа који налазимо код Доментијана и Теодосија нелогичан је, будући да је он постао патријарх тек 1222. године а да је пре њега патријарх био Манојло Харитопул Сарантин (1216-1222). Овај податак можемо да схватимо као грешку коју су Савини биографи направили желећи да прецизније одреде име патријарха. У односу на податке из житија, предност се свакако даје дипломатичкој грађи, тако да данас не доводимо у питање да је патријарх Манојло хиротонисао Архиепископа Српског Саву у Никеји 1219. године, а да је он након доласка у Србију

²³Ф. Раčki, *Писмо првовиенчаног краља српског Степана I папи Хонорију III год 1220.*, *Starine JAZU* 7 (1875)53-56

²⁴Доментијан, 136

хиротонисао епископе. У утврђивању таквог тока догађаја од кључне је важности податак када је Охридски архиепископ Димитрије послао писмо.

3. Пролог писма

У прологу писма, Димитрије Хоматин се ословљава као „*архиепископ Прве Јустинијане и целе Бугарске*“. То показује да је традиција Охридске архиепископије као настављача Јустинијане Приме била заступљена у Хоматиново време чак и да је као што смо раније рекли била на врхунцу. Међутим примећује се да он на њој није инсистирао увек приликом обраћања, већ ју је користио из практичних односно политичких разлога када је желео да истакне примат и достојанство свог положаја. У уводном делу многих писама, било да их је Димитрије писао као хартофилакс или као архиепископ, наводи се титула Охридског архиепископа који се појављује под два различита назива: као „*архиепископ целе Бугарске*“ или као „*архиепископ Прве Јустинијане и целе Бугарске*“. У највећем броју писама у којима Димитрије даје правне савете и доноси пресуде, дакле када говори јерархији чији је пастир био, најчешће не користи поменуте титуле, већ се ословљава само као „*наша смерност*“. Титулу „*архиепископ прве Јустинијане*“ користи најчешће када се обраћа страним владарима или црквеним великодостојницима.²⁵ Потврду таквом мишљењу налазимо и у писмима која је Димитрије упутио српским владарима Стефану Немањићу и његовом сину Радославу и управо у писму које је упутио Светом Сави. Занимљиво је и то да се Димитрије својом проширеном титулатуром обраћао и патријарху цариградском Герману. Хоматин пише Герману „*Пресветом господару и духовном господину и оцу моме*“ да би у наставку истакао свој положај као „*архиепископа прве Јустинијане и целе Бугарске*“.²⁶ Међутим у одговору на ово писмо патријарх Герман, свакако намерно, обраћа се Хоматину као „*Блаженом архиепископу целе Бугарске*“ што

²⁵ Александар В. Поповић, *Титулатура охридског архиепископа у писмима Димитрија Хоматијана*, Зборник радова византолошког института XXXVIII, Београд 1999/2000, 279-285

²⁶ Исто

ближе осликава став цариградске патријаршије према претензијама Охридске архиепископије.

4. Прва критика архиепископу Српском Сави због напуштања Свете горе и упуштања у световне послове

„Оповргнута је слава и побијена величанственост гласа који се био пронео о теби. Наиме испосник Сава је оставио Атон и тамошње подвиге, вратио се натраг као они који се премишљају и окрећу се злу и на које се тужи и Свето Јеванђеље, те је постао скоро оно што је првобитно био. Јер га је љубав према отаџбини заробила и угрabila из тврђаве свете горе, те се опет настанио у Србији. Претворила је испосника у вршиоца и управитеља земаљских послова и произвела га је за посланика локалних владара и тако је одбацио оно што је зидао и одао се светској сујети.“

На самом почетку писма Димитрије хвали Саву Немањића, говорећи како се о његовим часним делима и подвизима надалеко чуло. Нагло престајући са похвалама, користи стилски израз антитезу како би додатно нагласио негативну страну свог исказа.²⁷ Наставља тако што упућује прекоре јер је Сава напустио Свету Гору и вратио се у отаџбину ради политичких питања. Каже да га је „љубав према отаџбини заробила и претворила у вршиоца и управитеља земаљских послова“. Ова критика је донекле исправна, јер Сава иако је Светогорски монах, прихватио је да се врати у Србију. Међутим околности у којима се Сава вратио у Србију биле су свакако ванредне. Да подсетимо да се Сава први пут у отаџбину вратио тек 1207. године доневши мошти светог Симеона, како би њима дефинитивно помирио браћу Стефана и Вукана.²⁸

Савин животописац Доментијан посебно наглашава да је Сава желео да се врати у Свету Гору и „да тамо сконча“, међутим брат Стефан га је умолио да „не отиде од отачаства

²⁷ Контраст или антитеза је стилска фигура код које се појаве и наративи доводе у везу помоћу супротних особина и појединости и тиме паралелно постављене супротности у антитези узајамно појачавају значење и једног и другог појма.

²⁸ И. Коматина, *Црква и држава*, 259.

свога“.²⁹ Дакле жеља Савина је била да се врати испосничком животу, али је на молбу свога брата пристао да остане. Димитрије је, рекло би се, како би оставио јачи утисак, ипак био превише оштар у оптужбама говорећи да је Сава постао „вршилац и управитељ земаљских послова“. Истина је да се настанио у Студеници и да је на молбу брата Стефана, како о томе говори Доментијан, Сава убрзо постао „игуманом свете Богородице студеничке лавре“.³⁰ Будући да је Сава раније постао архимандрит, то би значило да је и манастир Студеница постао архимандритија. Сава је раније, највероватније 1203/1204. године ради потреба манастира Хиландара отпутовао у Солун, и том приликом је наречен у чин архимандрита од стране митрополита Константина Месопотамита. Овај одељак у којем се још помињу тројица епископа, Николо Јерисоски, Михаил Касандријски и Димитрије Адрамитионски који су заједно са Месопотамитом обавили наречење Саве за архимандрита у Цркви Свете Софије у Солуну, намеће потребу да се детаљније испитају Савине везе са црквеном јерархијом Цариградске патријаршије, јер указују да је Сава као Светогорски монах ушао у више кругове патријаршије.³¹ У тим годинама појам архимандритије је био у одређеној мери другачији од савременог поимања. Архимандрит је био Светогорски прот у Кареји, док су сви остали игумани Светогорских манастира били јеромонаси без права архимандритског звања. Титула архимандрита дакле у свом основном значењу подразумева игумана неког истакнутог или првог/главног манастира у одређеној области. На тај начин, Студенички игуман је постао архимандрит и први игуман за област Србије. Доментијан исправно на овом месту примећује да је архимандритија била својеврсна претеча „од које (=ње) овај богољубац основа велику архиепископију, дом Спасов, звану Житчу“³²

Студенички типик који је обрада Евергетидског типика, између осталог одређује да Студеница не буде ни под чијом директном управом већ да буде под влашћу Богородице док се земаљско старање поверава српском владару. Одређује се да архимандрит буде у име владара и ктитора управитељ манастира и да осим њих нико други нема власт над манастиром, чак ни епископ.³³ Тај положај одредио је ктирор манастира, Стефан Немања,

²⁹ Доментијан, 102.

³⁰ Доментијан, 102.

³¹ Д. Марјановић, *Византијски свет и Српска црква*, 56.

³² Доментијан, 102.

³³ И. Коматин, *Црква и држава*, 260.

тима што је установио да је игуман Студенице виши од свих осталих и да се назива први игуман. Сава је само озваничио и потврдио раније установљени поредак.

Резиме је да се Сава бавио и даље црквеним питањима, само сада у својој отаџбини. Управо у Студеници Сава је састављао Студенички типик, службу Светом Симеону и довршавао ктиторско житије Светог Симеона. Затим Сава је надгледао изградњу манастира Жиче, чији се почетак градње датира 1208/1209. године. Према писању Доментијана и Теодосија Сава је време проводио обнављајући старе и подижући нове цркве, што обојица сличним речима и описују: *„и друге свете Цркве у свим изабраним местима почевши и сврши, и старе утврди и нове сазда и све постави на сваком добром закону“*.³⁴ Речи које је Димитрије упутио Сави, хвалећи његове монашке подвиге на Атосу, Сава је свакако заслужио и за дела у отачаству, још и више јер је радио на тлу архиепископије Охридске, односно епархије Рашке. Мишљења смо, да Димитријеве речи: *„Оповргнута је слава и побијена величанственост гласа који се био пронео о теби. Наиме испосник Сава је оставио Атон и тамошње подвиге, вратио се натраг као они који се премишљају и окрећу се злу и на које се тужи и Свето Јеванђеље, те је постао скоро оно што је првобитно био“* делују више као апсурд него као мишљење једног архијереја о ктитору, градитељу и учитељу.

5. Разједињено царство

„А и где је данас Царство, коме припадају и остала па и ово достојанство, пошто сада многи врше власт по областима а нико није сачувао неокрњено царско достојанство? А пошто већ нема правог царства то и твоје рукоположењу сасвим недостаје правна основа.“

У наставку писма Димитрије Хоматин, потпуно мења тематику, постављајући питање „где је то Сава отишао и зашто“? Мноштво замерки сажели бисмо у коментар: *„А и где је*

³⁴ Доментијан, 102; Теодосије, 97.

данас Царство, коме припадају и остала па и ово достојанство, пошто сада многи врше власт по областима а нико није сачувао неокрњено царско достојанство“. Очигледно је да се ради о оспоравању легитимитета Никеје и цара Теодора I Ласкариса као пуноправног цара Ромеја. Контекст је такав да Димитрије приказује да права цара да суделује у црквеним пословима не могу да постоје јер не постоји ни прави односно пуноправни легитимни цар Ромеја. Да би разумели мотиве поменутог оспоравања, задржали бисмо се кратко на приказивању политичке подвојености Византијског света.

Након што су Крсташи ушли у Цариград, априла 1204. године, Ромејски цар Алексије III Анђео, таст Стефана Немањића побегао је из Цариграда са својим покретним инсигнијама и благајном.³⁵ И даље, мада у бекству Алексије III је био пуноправни византијски цар, али без престола и стварне власти. Убрзо су се у Никеји и у Арти у Епиру, формирали нови центри. Деспот и зет Алексија III, Теодор Ласкарис, приступио је изграђивању нове византијске државе изабравши Никеју за своју престоницу. За извор служила му је у свему стара Византија. Њен двор, њен управни систем и чиновнички апарат пресађени су у Никеју. Обновљене су и највише државне и црквене традиције Византије: царство и патријаршија. Као цар и самодржац Ромеја, Теодор Ласкарис преузео је наслеђе Ромејских царева. Он је важио за јединог законитог цара а исто тако и нови патријарх у Никеји сматран је за јединог законитог поглавара Цариградске патријаршије.³⁶ Јачању ауторитета Никеје као легитимне наследнице Цариграда, у многоме је допринела чињеница да се у њој налазио и патријарх. Наиме, након смрти последњег у миру изабраног патријарха Цариградског Јована, православни народ престонице обратио се Теодору Ласкарису са молбом да организује избор новог патријарха. Према улози епистемонарха, цар је имао право и обавезу да координира у црквеним питањима, међу која се убраја и избор и потврђивање патријараха, митрополита и архиепископа. О самој титули епистемонарха, биће нешто више речи када будемо разматрали улогу цара у успостављању Српске архиепископије. Најзад, заједничко битисање цара и патријарха у истом граду, Никеји, васпостављено је избором и посвећењем Михаила IV Ауторијана за патријарха, а затим и крунисањем и миропомазивањем Теодора I Ласкариса за цара априла 1208. године.³⁷

³⁵ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 118.

³⁶ Г. Острогорски, *Историја византије*, Београд 2017, 491.

³⁷ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 121.

Теодор I Ласкарис не само да је крунисан већ је дакле и помазан Светим миром. Пракса миропомазивања владара је наглашавала његову верску и духовну улогу, што је доприносило повећању Царевог угледа у Цркви.

На другој страни, у Епиру учврстио се Михаило I Анђео, брат од стрица Исака II и Алексија III. Оснивач Епирске државе Михаило је брзим и енергичним акцијама ширио своје територије према северу, чиме је постао и непосредни сусед Србије, која је на тај начин најпре дошла у додир са државом епирских Анђела.³⁸ Као Никејско царство у Малој Азији, тако је и Епирска деспотовина на Балкану постала центар византијског окупљања.³⁹ У духу устаљене средњевековне праксе, Српска владарска кућа је инсистирала на династичким браковима, чиме би несумњиво обезбедила мир и ојачала свој положај. Поред два неуспела покушаја, која су црквени чиниоци због недозвољеног степена сродства забранили, ипак су остварена три брака између династије Немањића и Анђела.⁴⁰ И поред тога у историографији је преовлађивало мишљење да је Михаило Анђео био у лошим односима са великим жупаном Стефаном, а као аргумент у прилог оваквом ставу наводио се његов поход на Скадар 1214. године, који је тада био под влашћу Немањића.⁴¹

На спољнополитичком плану пак два владара имала су идентичан став по питању легитимитета Ромејског цара након катастрофе 1204. године. Епирски владар Михаило, али и Српски Жупан Стефан са братом Савом, без сумње, сматрали су Алексија III Анђела за јединог легитимног цара. Чак га је Михаило Анђео отпремио са војском из Епира у Малу Азију, да уз помоћ других савезника преузме стварну власт над тамошњим византијским областима.⁴² Међутим тај покушај је пропао будући да је Теодор Ласкарис победио непријатеље 1211. године у бици на Меандру код Антиохије.⁴³ У поменутој бици Алексије III је заробљен и по ранијој пракси затворен у манастиру у којем је убрзо окончао живот.

³⁸ Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204-1261)*, ЗРВИ XXVII/XXVIII 1989, 105.

³⁹ Г. Острогорски, *Историја византије*, 493.

⁴⁰ Из писма Охридског архиепископа сазнајемо о забрани склапања брака између Стефана Немањића и Михаилове кћерке Марије. Као разлог забране, Хоматин, наводи околност да је Стефанова именом непозната сестра била удата за Манојла Анђела. Из тог писма сазнајемо и о забрани склапања брака између Радосла и Теодоре, друге кћерке Михаила Анђела.

⁴¹ Б. Ферјанчић, *Византијски свет*, 105.

⁴² Г. Острогорски, *Историја византије*, 491.

⁴³ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 126

Након контраверзне смрти епирског владара Михаила Анђела крајем 1214. године, на чело државе долази његов полубрат Теодор I Дука Анђео Комнин (1214-1230).⁴⁴ Наиме, најстарији помен Теодора Дуке у историјским изворима тиче се његовог одласка из Никеје у Епир, највероватније 1213. или 1214. године, да би помогао свом полубрату Михаилу Анђелу у државним пословима и да би епирски владар добио наследника. На молбу епирског владара, Никејски цар Теодор Ласкарис, пустио је Теодору Анђелу да оде у Епир али под условом да му пре поласка положи заклетву верности.⁴⁵ Нешто касније, у фебруару 1222. цариградски патријарх је оптуживао Охридског архиепископа Димитрија Хоматина за противзаконита рукоположења у Епиру, ослобађајући одговорности самог епирског владара Теодора Анђела. Политика епирског владара је у каснијим годинама често радила на штету Никеје, такође одбио је да дође на сабор на који га је позвао цар Теодор Ласкарис, тако да се због свега поменутог може довести у питање истинитост података да се Анђео заклео на верност Ласкарису.

Теодор Анђео је био енергични владар чији је крајњи циљ био заузимање Цариграда и обнављање Ромејског царства. Сва његова политика већ од првих година владавине била је усмерена ка том циљу. Будући да је освајања усмерио према престоници, желео је да осигура мир на северним границама са Србијом. Пошто је мир погодовао и Србији, односи Србије и Епира доживљавају крупне промене. Добри односи Србије и Епирске државе крунисани су браком између Радослава, сина Стефана Немањића и Ане, кћерке Теодора Анђела. Српски владар је очигледно полагао наде у то да ће Теодор успети да оствари циљ и ослободи Цариград, те је желео да свом наследнику осигура заштиту. Након кратког лутања у датирању, усталило се мишљење да је венчање Радослава и Ане прослављено крајем 1219. или почетком 1220. године.⁴⁶

Ускоро је Теодор Анђео отпочео против Латина борбу већег замаха. Најпре је освајања усмерио према латинској Солунској краљевини. После дуге опсаде, Теодор је крајем 1224. године ушао у Солун. Теодорова власт се протезала у тим годинама од Јадранског до Егејског мора обухватајући Епир, Тесалију и велики део Македоније. Убрзо након ових освајања, Теодор се прогласио за цара. Узео је титулу василевса и автократора Ромеја и тиме је ступајући у отворено супарништво са никејским царем, истакао своје претензије

⁴⁴ Б. Ферјанчић- Љ. Максимовић, *Свети Сава између Епира и Никеје*, 15.

⁴⁵ Г. Острогорски, *Историја византије*, 494; Д. Џелебџић, *Питање оснивања*, 527.

⁴⁶ С. Кисас, *О времену склапања брака Стефана Радослава и Ане Комнине*, ЗРВИ XVIII (1978), 131-139.

на византијско наслеђе и вођство у борби за Цариград.⁴⁷ Крунисање је извршио охридски архиепископ Димитрије Хоматин, који се тиме замерио не само никејском цару већ и цариградском патријарху. Овим чином отпочеће нова, јединствена етапа у историји Византије.

Веома је занимљив садржај писма које је митрополит Јован Апокавк упутио Теодору Анђелу након освајања Неопатре вероватно 1218. године. Да је питање права постављања архиепископа било од кључног значаја у супарништву између Никеје и Епира, показују речи из поменутог писма: *„И дај браћи и чедима ове цркве братску љубав и бригу. Том делу и они у Азији помало се диве (и страхују), зато што бригу о свештеним лицима не води само њихов цар, него им и мој Комнин, великих дела творитељ, одаје почасти, подржава их и додељује им свештене управе“*.⁴⁸ У наставку писма Апокавк изражава жељу не само за увећањем моћи Теодора Дуке већ и да епирски владар постане цар: *„Бог нека те велича и нека те учини још силнијим и нека ти обује царску и очинску обућу“*.⁴⁹ У наставку писма се наслућује намера о крунисању одмах после заузећа Солуна, што се и догодило.

Занимљиво је питање кога је Епир сматрао за легитимног цара између 1211. и 1227. године, дакле између смрти Алексија III и крунисања Теодора I Анђела будући да Димитрије Хоматин пита *„Где је данас царство“*. Иако није постојало јединствено царство, цар односно данашњом терминологијом речено, вршилац дужности цара морао је да постоји како би се царски континуитет очувао. Сваке године на Божић пева се стихира у част Богомладенца, а која говори о једном владару, цару који управља „светским градовима“.⁵⁰ На један мистичан начин наглашава се да је цар један као што је и Бог Један. Иако је политичка стварност натерала Ромеје да признају и поједине друге царе, Франачког и Бугарског, ипак је свест о једном остала присутна. Међутим, из писма Димитрија Хоматина се ишчитава да је легитимитет и тог једног, односно Теодора Ласкариса, довођен у питање. Та идеја се не појављује само код Охридског архиепископа,

⁴⁷ Г. Острогорски, *Историја византије*, 495.

⁴⁸ *Epirotica*, 243.29-33, бр. 2.

⁴⁹ *Epirotica*, 245.23-24.

⁵⁰ „Када владаше сам на земљи многа царства се распадоше, А када је он рођен од Пречисте Дјеве; много кипова многобожачких разори, градовима светским завлада један Владар и народи многи повероваше у Сведржитеља Господа“; *Минеј за месец децембар*, дан 25.; Стихира се приписује цару Лаву VI.

јер је још 1206. године упућено писмо папи Иноћентију које се тиче ове теме. Православно грчко свештенство у Цариграду послало је писмо папи, које је написао Никола Месарит, у којем се разматра могућност да се у црквама уместо цара на крају богосложењам помиње Римски епископ.⁵¹ Оваква краткорочна политичка недоумица прекинута је јачањем Никеје управо након победе на Меандру. Према мишљењу Јована Мајендорфа, крај ове борбе резултирао је да је Црква на свим пољима заменила цара као средиште јединства православних народа југоисточне Европе.⁵²

За Српског владара, на кратко, легитимитет је „прешао“ на Латинског цара Хенрика Фландријског о коме читамо у Житију Светог Симеона. Тада жупан Стефан бележи: „*Јер нечастиви побуну два цара да ме ожалосте, краља Угарског по имену Андрија и цара грчког званог Јериса Филандра*“.⁵³ Када се узме у обзир и други брак Стефана Немањића са Аном Дандало, унуком Млетачког Дужда Енрика Дандала, примећујемо да је Србија у тим годинама начинила кратак политички искорак. Према једном извору, Стефан се након венчања на наговор супруге одрекао шизматичке православне вере.⁵⁴ Недуго потом, великог жупана Стефана је 1217. године крунисао легат папе Хонорија III у Цркви Светих Петра и Павла у Расу, саборном храму Рашке епархије.⁵⁵ Крунисање је Стефана увело у ред бројних владара чију је краљевску власт сакрализовао римски папа.⁵⁶

Није познат Савин став након 1211. године, али је познато да је архимандрит Сава отишао из Србије 1216. или 1217. године. Савини животописци наводе да се Стефан много противио и да га је веома ожалостио Савин повратак на Свету Гору.⁵⁷ Према појединим историчарима, разлог Савиног одласка био је неслагање са политиком свога брата. За нашу тему, то питање није од превеликог значаја те се не бисмо упуштали у њега. Наиме, Сава је у Хиландару провео не много времена, напустио је Атон и упутио се „*ка својем пријатељу цариградском цару*“ Теодору Ласкарису, односно у царствујући Константинов

⁵¹ Ј. Мајендорф, *Византијско наслеђе у православној цркви*, Краљево, 2006, 76.

⁵² Ј. Мајендорф, *Византијско наслеђе*, 77.

⁵³ Житије Светог Симеона од Стефана Немањића, поглавље 20.

⁵⁴ Према Оболенском Стефан је прихватио папино духовно сизеренство и обавезао се да ће државу усмерити према верности Римској цркви. Види Д. Оболенски Шест византијских портрета, 146-153.

⁵⁵ И. Коматина, *Црква и држава*, 265.

⁵⁶ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 130.

⁵⁷ Доментијан, 110; Теодосије, 112.

град како мистично и погрешно говоре о Nikeји Теодосије и посредно Доментијан.⁵⁸ Nikeја, престоница у егзилу у којој су као што смо рекли већ више од једне деценије боравили цар и патријарх, била је једина адреса којој је Сава могао да се обрати. Да поменемо и то да се много пре Саве, Кипарска црква обратила цару Теодору Ласкарису као епистемонарху. Синод Кипарске цркве је сам изабрао поглавара, будући да је избор новог архиепископа пао у време смутњи у Цариграду 1204. године. Али ипак, своју одлуку су послали Цариградском патријарху и вероватно самом цару, тражећи од ауторитета потврду њиховог избора. Године 1209. након што је на место патријарха дошао Михаило IV Ауторијан, архиепископ Исаија као избор Кипарског Синода је потврђен што упућује да су у црквеном погледу Кипарска и Цариградска црква у општењу. Наредног Кипарског архиепископа Неофита изабрао је цар Теодор Ласкарис на традиционалан начин.⁵⁹

Из изложеног закључујемо да је ауторитет Nikeје био широко прихваћен али да је Епир као ривал у трци за обнову Царства, пред том чињеницом метафорички речено, окретао главу. Охридски архиепископ Димитрије као врсни познавалац Свештених канона, морао је знати и сам да је Nikeја односно носиоци власти у њој, једина имала права да суделује у црквеним питањима какво је било и оснивање архиепископије. Да кажемо и то да је и сам Димитрије заступао став о широким овлашћењима цара – мислећи на Манојла I Комнина Анђела као општег епистемонарха Цркве. Поред осталог, према Димитријевом мишљењу, цар је имао права и да доноси одлуке о црквеним јурисдикцијама, изборима на упражњена епископска места, премештање епископа и унапређивање епископија у ранг митрополија. Зашто сва та права која је приписивао касније Манојлу није сада признао Теодору Ласкарису, постаје јасно у духу ривалитета Епира и Nikeје, у чије токове је и сам архиепископ био умешан. Уколико бисмо се сада подсетили речи које је раније Димитрије изрекао критикујући Саву да га је љубав према отаџбини „Претворила у вршиоца и

⁵⁸ Теодосије: „ После овога хтео је свети због манастирских потреба или још боље-хтео је Бог због њега, а због познатог узрока, да иде у царствујући Константинов град, у коме је тада царевао Теодор Ласкар“ стр 122; Доментијан: „Док је богоносни кир Сава пребивао у Сцетој Гори у рукотвореном своме манастиру, и Богом поучаван, примивши богоразумни савет у своје срце, подигавши се оде на исток ка пријатељу своме цариградском цару кир Теодору званом Ласкару.“ 113.

⁵⁹ С. Пириватрић, *Криза Византијског света*, 123.

управитеља земаљских послова и произвела га је за посланика локалних владара“, могли бисмо да додамо да се ни Хоматин није одупрео том искушењу.

Шта би се десило да је Епирски владар Теодор Анђео, у налету крајем треће деценије XIII века, први у односу на Никејског владара ослободио Цариград, остаје као хипотеза. Димитрије Хоматин је Теодора крунисао за цара 1227. године, док је драматични епилог његова владавина доживела већ 1230. године. Мишљења смо да се заправо ништа драстично не би променило на пољу аутокефалије Српске Цркве, јер је и сам Теодор Анђео желео добре односе са Србијом. У прилог томе говори брак Радослава и Теодорове кћерке Ане. О самој политици овог Епирског владара према самосталности Српске Цркве биће нешто више речи приликом коментарисања другог за нас значајног писма упућеног патријарху Цариградском Герману.

6. Нове области као повод за нову архиепископију

„Ако треба истину да кажемо онда кад си се већ оче преузео архијерејство због ревности према Јеванђељу, требало би по великом боговеснику Павлу, да не проповедаш тамо где је Христос познат, како не би зидао на туђем темељу, него као што је писано, да проповедаш онима којима он није објављен и који нису чули о њему.“

Следеће питање које Димитрије отвара јесте веома занимљиво јер нас уводи на поље црквене организације и свештених канона. Хоматин замера Сави што је територијално повредио „границе добро установљене од отаца“. Охридски архиепископ се послужио речима Апостола Павла како би Саву показао противном Јеванђељу. Димитрије наводи: *„Ако треба истину да кажемо онда кад си се већ оче преузео архијерејство због ревности према Јеванђељу, требало би по великом боговеснику Павлу, да не проповедаш тамо где је Христос познат, како не би зидао на туђем темељу, него као што је писано, да проповедаш онима којима он није објављен и који нису чули о њему“*. У изворном облику

тај стих гласи: „И тако се старах да ширим јеванђеље, не тамо где име Христово беше познато, да не зидим на туђем темељу“⁶⁰

Контекст Апостолових речи јесте период мисионарења половином првог века када су Апостоли и апостолски ученици проходили свет како би у свим крајевима пронели Јеванђеље Христово. Такав контекст свакако није примењив на XIII век а нарочито не на подручје Балканског полуострва које је иако географски мало, било поприлично богато епископским односно бискупским и митрополитанским односно надбискупским седиштима. Димитрије Хоматин је свакако био упознат са чињеницом да су сви народи на поменутом простору чули за Христа и да није постојало области која није била подређена некој епископској катедри. Међутим, иако аутентични смисао Павлових речи није могао бити спроведен, он је ипак могао бити прилагођен актуелним околностима.

У времену подела на Православно оријентисан Исток и Римокатолички Запад, поново је могло бити речи о мисионарењу. Уколико сагледамо мапу Југоисточне Европе 1200. године, приметићемо да је најзападнија епископија била управо Рашка. Када након формирања Жичке архиепископије, дакле око 1220. године, сагледамо мапу исте области, увиђамо да је архиепископ Сава створио нову православну црквену организацију која је у свом обиму пратила политичке границе српске државе. Поменутој мрежу православних епископија, Сава је формирао много западније од Раса, чак и на традиционално Риму подређеном приморју. Титула коју је Сава користио након посвећења говори да су приморске земље од самог почетка повезане са областима у којима је и раније деловало православно свештенство. Савина архиепископска титула која је гласила: „*Архиепископ свих српских и поморских земаља*“ на најбољи начин потврђује овакво мишљење.⁶¹

Иако није умањена територија, драстично је умањен утицај и Барске и Дубровачке надбискупије на подручју њиховог деловања. У том контексту нарочито треба поменути две новоформиране епископије, једну у Хуму - Стонску или Захумску и другу у Зети - Зетску. Треба поменути и то да ни Дубровачка ни Барска надбискупија нису реаговале на те Савине поступке. Вероватно је и читав пут ка успостављању православне цркве олакшан чињеницом да у Стону и Требињу дуго није било бискупа римске цркве.⁶²

⁶⁰ Посланица Римљанима гл.15.20.

⁶¹ Натпис са фреске Светога Саве у краљовој цркви у манастиру Студеница.

⁶² И. Коматина, *Црква и држава*, 305.

Мишљење да православно свештенство раније није постојало у областима у којима је Сава оснивањем архиепископије успоставио црквену организацију, употпуњује и податак из живота Светог Симеона. Стефан Немањић пишући о рођењу свога оца, наводи да је Стефан Немања по рођењу у месту по имену Рибница, у Диоклитији, био крштен латинским обредом. Читамо *„А како су у земљи тој и латински јереји, то се по вољи Божијој удостоји да у храму том прими и латинско крштење. А када се вратио отац његов у столно место, опет се удостоји да прими друго крштење из руку светитеља и архијереја“*.⁶³ На основу Стефанових речи стиче се утисак да у земљи коју он назива Диоклитија, што се свакако односи на област Дукље и Зете, није било црквене јерархије православног обреда .

Да је Сава формирао православна епископска седишта и послао мисионаре-учитеље, где их раније заправо није било, читамо и код Савиних биографа Доментијана и Теодосија. Доментијан наводи Савине речи и каже: *„Жалосно и печално ми је, цару, јер моја земља нема свога архиепископа; а још и многе земље су около отачаства ми у области државе наше, но нису напредне божанственим исправљењем“*.⁶⁴ Из Доментијанових речи изводимо два закључка. Први је да српске земље немају свог архиепископа, односно онога који би био предстојатељ постојећим локалним епископима на територији Србије. Што се пак другог тиче, када говори о земљама које *„нису напредне божанским исправљењем“*, свакако на уму има приморске области у којима православна црквена организација никада раније није постојала. Да напоменемо само и чињеницу да су се све области, и оне које су имале епископе, али не и архиепископа, и оне које нису биле напредне божанским исправљењем, налазиле у оквиру целовите српске државе. Савин чин обједињавања територија српске државе у јединствену црквену организацију, под окриљем српског архиепископа, допринео је усаглашавању верских прилика у свим овим областима.

Други Савин животописац, Теодосије, на нешто другачији начин говори о разлозима зашто би требало да одређене области добију, како каже, *„архиепископа“*. Читамо: *„Као и свима и нама Бог жели спасење: отац мој и ја из земље народа нашег јерес зловерја одагнасмо, и православна вера расте и множи се. Једино нам недостаје што немамо*

⁶³ Свети Сава, *Сабрана дела*, издање Т. Јовановић, Београд 1998, 188.

⁶⁴ Доментијан, 114.

свога архиепископа, да у нашој земљи освећује и учи у Господу“.⁶⁵ Можемо да претпоставимо да се Теодосијево помињање јереси, у овом контексту, односи се на богоумилство. Таквом закључку нас наводе речи „отац мој и ја из земље народа нашег“ које можемо повезати са описима из претходних поглавља када је разматрана јерес у држави Стефана Немање. Том приликом је речено да су тековине Немањиног деловања против јеретика биле успешне. Међутим, Теодосије на другим местима јерес доводи у везу и са римокатоличком црквом. Када описује трећи дан сабора у Жичи Теодосије наводи: „Некрштенима са претходним проклињањем јереси коју имађаху заповеди да држе дане у чувању чистоте, и тако заповедаше им да се крсте. А крштене у латинској јереси, такође са претходним проклетством њихове зле јереси пошто су исповедали образац вере, и пошто је прочитана молитва над светим миром, тим светим миром заповеди помазати их по свим чулима и да буду верни са нама. Свет је заповедио и свим епископима да тако чине над таквима који долазе к њему“.⁶⁶ Дакле Теодосије јасно разликује праву јерес и латинску јерес. Помен римокатолика као јеретика је у Теодосијевом спису разумљив, будући да је настало у периоду након покушаја склапања Лионске уније. Такође цело Теодосијево дело је писано у антилатинском расположењу, али се не може рећи да је постојало деловање на пољу сузбијања ове јереси. У сваком случају као један од разлога које Теодосије наводи у прилог потреби и оправданости успостављања самоуправне Српске цркве јесте и то што један део Српске државе нема решено питање црквене организације односно што је то подручје препуштено Римокатоличкој јерархији.

7. Канонски аспекти

Питање да ли је аутокефалија Српске цркве стечена на канонски или на неки други начин, јесте основна тема Хоматиновог писма али и нашег рада, стога би се на овом пољу требало задржати. Охридски архиепископ износећи критику против Савине хиротоније и

⁶⁵ Теодосије, 122.

⁶⁶ Теодосије, 145.

оснивања архиепископије, централно место у прилог свом мишљењу наводи одређени број Свештених канона. Примећује се да је тематика канона различита те бисмо их поделили на три групе. Прву групу коју Димитрије само помиње, без навођења текста, а која говори о улози и праву цара у црквеним пословима, чине 12. и 17. канони Халкидонског сабора и 38. канон Трулског сабора. Другу групу канона која говори о јурисдикцији епископа само у својој локалној дијацези, чине канони 35. Апостолски, 2. канон Другог Васељенског Сабора, 13. и 22. канон Антиохијског сабора. Трећу групу чини једино 8. канон Трећег Васељенског сабора, који је посебно занимљив јер говори о саборском давању аутокефалије Кипарској цркви.

7.1. Улога и права цара у Црквеним пословима

„Јер ако си постао митрополит на основу права од старине при надлежног царевима да обнављају градове и да их од нижег степена,наиме епископског, уздижу на виши митрополитски или архиепископски ,као што говоре канони,12 и 17 халкидонског сабора и 38. канон сабора који се био састао у Трулу на царском двору. Тада је требало да си ти тада био епископ те да би се могао узвисити од нижега напочасније и више.Али ти нити си био епископ, нити уопште имаи царску одлуку која би потврђивала твоје рукоположење“.

Само питање улоге и права цара у црквеним пословима, неодвојиво је од политичких прилика које су владале у том времену. Будући да смо раније говорили о стању у Византијском свету у контексту ривалитета Епира и Никеја, то је питање легитимитета цара делимично приближено. У погледу улоге цара Теодора Ласкариса, па и епирског владара Теодора Анђела у крајњем случају, у избору и посвећењу епископа неопходно је детаљније разматрање.

Канони које Охридски архиепископ помиње, дакле 12. и 17. Халкидонског и 38. Трулског Сабора, говоре о праву „од старије принадежног царевима“ да се мешају у црквена питања. Ово право које је утемељено на канонима, у каснијем периоду пружала је титула

епистемонарха коју су цареви од периода Комнина носили. Сама титула имала је оличење у чињеници да је цар имао свог удела у црквеним пословима. То се огледало у потврђивању јерараха, чак је имао право избора патријарха, такође право да сазива Саборе, да одређене области и градове уздиже у виши ранг црквене управе, о чему управо Димитрије и говори наводећи поменуте каноне. Служба епистемонарха давала је право цару да се меша не само у административна питања Цркве већ и у живот Цркве и догматска питања.⁶⁷ Такође требало би напоменути да се његова права нису ограничавала само на Цариградској патријаршији већ и на друге помесне цркве. Ова чињеница је веома значајна у избору и постављању Светога Саве на место првог Српског архиепископа.

За ваљаност Савиног посвећења Хоматин сматра битним недостатком то што нема одлуке легитимног или правог цара јер према његовом мишљењу, цар у Никеји није пуноправни носилац царске титуле.⁶⁸ Такав приговор може се упутити и самом Димитрију, будући да је он био избор обласног владара а не цара.⁶⁹ На ову тему подробније говори писмо митрополита Јована Апокавка упућено цариградском патријарху Манојлу. Читамо: *„Ако његов архијерејски положај сматраш, како кажеш, много мањкавим због тога што није уздигнут од цара, ја ти ништа друго нећу одговорити него да то, можда, некога погађа, јер има других виших архијерејских положаја који нису постали од цара. А који цар је раније постављао александријске патријархе? Нису ли се епископи који им потпадају састајали, бирали и хиротонисали? А црква их је прихватала и сматрала канонским. Који цар постави данашњег антиохијског и јерусалимског патријарха? Назначење од цара је како ја сматрам, само истицање изабраног међу кандидатима и ништа не доприноси епископском савршенству; подједнако ми изгледа и одбачени од цара и постављени“.*⁷⁰ Мишљење које излаже Јован Апокавк је супротно Димитријевом које он износи у писму архиепископу Сави када каже: *„А пошто већ нема правог царства, то и твоје рукоположењу сасвим недостаје правна основа“.* Закључујемо да су архиепископ Димитрије и митрополит Апокавк, различито тумачили „улогу цара“ када је у питању посвећење архиепископа Српског и архиепископа Охридског.

⁶⁷ В. Станковић, *Комнини у Цариграду – еволуција једне владарске породице*, Београд 2006, 342.

⁶⁸ Д. Марјановић, *Византијски свет и Српска црква*, 35.

⁶⁹ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 174.

⁷⁰ *Epirotica*, 273, No 17.

Након кратког дискурса, вратили бисмо се на каноне које Димитрије наводи. Он прво истиче 12. канон Четвртог Васељенског сабора, који је настао након расправа због дељења извесних митрополитских области посредством цара, јер је то изазвало сукоб јурисдикција и пометњу у црквеном поретку.⁷¹ Порука канона јесте да се забрањује суделовање цара на пољу територијалног организовања епископија, али под претњом епископу а не самом цару. Позивањем на овај канон Хоматин има на уму суделовање цара Теодора Ласкариса у деоби Охридске архиепископије оснивањем Српске цркве. То се исто догодило и на тлу његове дијацезе када су одлукама владара Михаила Анђела епископије Драча и Ларисе противно канонима потпале под јурисдикцију Охридске архиепископије. Међутим Димитрије Хоматин иако је био онај који има власт, није показао интересовање да стање врати у првобитни поредак.

У наставку међутим, нарочито у 17. канону Халкидонског сабора и другом делу 38. канона Трулског сабора, присутна је извесна слабост према царским одлукама будући да се ипак дозвољава приоритет царској власти. У поменутих канонима читамо да уколико је царском влашћу новооснован неки град или ће се ускоро основати, онда и црквени поредак у смислу епископија треба следовати државним облицима управе.⁷² Дакле, уколико би био основан нови град, требало би да буде основана и нова епископија која би имала јурисдикцију идентичну подручју града, што опет повлачи и избор новог епископа. Међутим будући да је просто цепање територије могло бити спорно, каноном је одређено ко ће бити судија у таквим споровима али и у свим другим споровима када би свештена лица требало да се суде на светском суду. И тада први пут Цариградски патријарх добија ексклузивна права преимућства да буде судија у споровима који нису везани за њему

⁷¹ М. Петровић, *Студенички типик и самосталност Српске цркве - Историјско-правна страна Хоматиновог писма најпречаснијем међу монасима и сину великог жупана Србије кир Сави*, Београд 1986, 75.

⁷² Канон 17. четвртог васељенског сабора / О парохијама и спору о њима код митрополита или Цариградског престола, и новоснованим градовима / У свакој области сеоске (=пољске) или месне (=насеобне) парохије нека непромењиво остану под епископима који их поседују, и особито ако су их тридесет година ненасилно имали и управљали. Ако је, пак, у току тридесет година настао, или настане, неки спор о истима, могу они који кажу да им је напета неправда подигнути о томе поступак пред обласним Сабором. Ако је пак, неком учињена неправда од свога митрополита, нека се суди код егзарха провинције (=велике области) или код Цариградског престола, као што је напред речено (Канон 9). А ако је царском влашћу новооснован неки град, или ће се ускоро новосновати, нека државним и грађанским облицима управе (=распореда) следује и поредак Црквених парикија (=епископије и парохије); *Свештени Канони*, страна 113.

подређену област. На тај начин, митрополит другог патријарха могао је да изађе пред цариградског патријарха као пред судију. Ранији 9. канон истога сабора, заправо је зачетник у давању ових права Цариграду јер каже: „а ако епископ или клирик има спор са митрополитом те области, нека се обрати или егзарху провинције, или престолу царскога Цариграда и нека се код њега суди“.⁷³

За нашу тему је канон који говори о оснивању града значајан у контексту оснивања односно сазревања Српске државе за ранг краљевине. Уколико бисмо поистоветили односно прилагодили околностима, могли бисмо рећи да је Србија као новооснована краљевина имала права да у границама своје државне управе добије и новоосновани црквени поредак, управо како читамо у поменутом 17. канону Халкидонског сабора. Државна независност се не може узети као услов за стицање црквене самосталности али је у историји често служила као мотив. Стога видимо да су са државном самосталношћу често ницале поједине аутокефалне цркве или су државним нестанком и оне губиле своју самосталност.⁷⁴ Димитрије Хоматин избегава да овај канон тумачи у овом смислу већ каже да би у том случају Сава требало раније да је већ био епископ, мада у Свештеним канонима се то нигде не наводи. У историји Цркве су познати случајеви да су чак и некрштени или лаици бирани за епископе, чак и патријархе. Такви су били Амвросије Милански, Нектарије Цариградски и Тарасије Цариградски, ранији секретар на царском двору. Велики Фотије је такође као лаик биран у IX веку за патријарха Цариградског.⁷⁵ Не треба заборавити да је раније Димитрије Хоматин Саву назвао „најпречаснији међу монасима“ што је био показатељ Савине спремности да понесе епископске инсигније. Други аргумент којим жели да покаже да је овај канон непримењив на примеру Србије јесте тај да не постоји јединствено Царство, те не постоји ни легитимни цар који би имао ексклузивно право да одређену област уздигне са нижег на виши ранг или да оснује нови град. Међутим у светлу оспоравања легитимитета Никеје и цара Теодора Ласкариса, требало би схватити и овакве коментаре Охридског архиепископа.

⁷³ Свештени канони, 109.

⁷⁴ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 141.

⁷⁵ М. Петровић, *Студенички типик*, 74.

На тему улоге цара у избору и постављењу Саве на место првог српског архиепископа говоре и Савини животописци. Доментијан наводи да је Сава отишао „цариградском цару“ кир Теодору и да је од њега био примљен са великом чашћу. Посебно је занимљиво то што каже да је Сава отишао „ка своје пријатељу“.⁷⁶ Такво ословљавање се може разумети у контексту првог брака Стефана Немањића са Евдокијом Анђеом и чињеницом да је српски владар тиме постао зет Ромејског цара Алексија Анђела. Управо је и Теодор Ласкарис био зет поменутог цара, тако да је сећање на тај брак било присутно и у деценијама након што су се супружници растали. Недвосмислено је Доментијаново инсистирање на чињеници да се Сава обраћа цару и њему изражава своју молбу да цар „заповеди патријарху“ да једнога од кандидата хиротонише за архиепископа Србије. Није занемарљива ни чињеница да цар није пристао ни на једнога из Савине пратње. Тачније цар изговара: „ни један од ових није подобан толикој светињи, осим твога преподобија и богорадоване ти светлости“, чиме се наводи да је Сава био директни избор цара. Даље Доментијан говори да након што је Сава дао свој пристанак, цар је разговарао са патријархом: „цар рече патријарху све о преподобноме и о земљи отачаства његова“.⁷⁷ Примећује се да је према Доментијановом описивању цар био личност која је препознала потребу да српска земља добије свог архијереја а да је патријарх, кога Доментијан грешком назива *Герман*, само спроводио вољу цара Теодора Ласкариса. И у наставку и на многим местима Савин животописац инсистира на улози цара.

Други Савин животописац Теодосије, на сличан начин описује боравак у Никеји па и само обраћање цару. Такође наводи да се Сава обратио цару са молбом „да Светоме Оцу васељенском патријарху царство ти нареди да једнога од моје братије освети за архиепископа земљи нашој“.⁷⁸ Цар са радошћу прихвата ову молбу али не пристаје да изабере икога другог осим Саве. Након Савиног пристанка цар „заповеди служитељима и Цркви да се све по закону спреми из царске палате“, што свакако упућује на припремање свега потребног за рукоположење.⁷⁹ Даље Теодосије описује сами процес хиротонисања Саве у чин епископа односно звање архиепископа, такође грешећи приликом именовања патријарха.

⁷⁶ Доментијан, 113.

⁷⁷ Доментијан, 114.

⁷⁸ Теодосије, 122.

⁷⁹ Теодосије, 124.

7.2 Примедба да је Сава рукоположење требало да тражи од Охридског архиепископа

„Ако је пак приличило дати место твојој жељи требало је драги не ка неком другом него ка поглавару бугарске епархије и као аутокефалном и ка његовим епархијским јерарсима да прибегнеш и да затражиш достојанство те би га свакако добио у духу пристојног попуштања по одобрењу канонском . Јер колико је неупутно да си добио рукоположење од неког другог уместо од аутокефалног архијереја знају они који добро познају књиге закона и канона.“

У вези са ранијом примедбом Охридског архиепископа да је Сава требало „не ка неком другом него ка поглавару бугарске епархије као аутокефалном“ да „прибегне“ стоје и канони које Димитрије наводи у целости. То су следећи канони: 35. светих Апостола, 2. Другог Васељенског сабора, 13. и 22. канон Антиохијског сабора. Сви поменути канони баве се питањем повређивања територије једног епископа од стране другог. Конкретно, рукоположење једног епископа на територији другог епископа јесте централна тема свих канона. Једини изузетак када канони дозвољавају овакав случај јесте уз позив и одобрење месног епископа. У случају да је рукоположење извршено без сагласности, то се рукоположење има сматрати неважећим а сами епископ који је прекршио ове одредбе требало је да се подвргне казни, чак и да буде свргнут уколико Сабор не каже другачије. Ово је био веома чест случај који се понављао кроз векове, тако да и канони различитог периода говоре о појави повређивања Црквеног реда.

Хоматин наводећи ове каноне говори о наступу цариградског патријарха Манојла Сарантина у области која му није подређена, односно која је подређена Охридском архиепископу. Такође, опомена која у наставку писма стоји да уколико се Сава не покаје и не одступи од „права која од старине припадају“ Охридској архиепископији, биће одлучен, и он и сви који са њим опште, у вези са поменутиим канонима. Примећује се да је

изостала директна критика на рачун Цариградског патријарха као онога који је прекршио каноне, већ се критикује само онај који је рукоположен. На овом месту би се требало надовезати на писмо које ће кроз 8 или 9 година Димитрије упутити патријарху Герману. У писму о којем ће свакако у наставку бити подробније писано, читамо: „*Није то од нас потекло, оче и господине, чинити таква дела која, иако су непорочна, изгледају вама да заслужују прекор, него од примера датих баш тамо, где треба у свему да буде најбољи узор каноничког и сваког доброг поступања.*“ и „*Кад пак постоје у том крају архијереји, и епархијски архиепископ, наиме архиепископ Бугарске, који им је постављен на чело, какав је онда био разлог томе, што им је са стране наметнут архиепископ?*“. Хоматин јасно изражава нездовољство јер је Цариградски патријарх хиротонишући Саву начинио штету Охридској Архиепископији. У таквом контексту Димитрије Хоматин је потпуно у праву, али како политичке прилике нису ни мало биле једноставне, то су и црквене прилике биле нарочито сложене. Зарад бољег разумевања требало би се вратити пар година уназад.

Дешавања која су пореметила, да тако кажемо, односе Цариградске патријаршије и Охридске архиепископоје, десила су се пре хиротоније Светог Саве. Односно Сава је издејствовао аутокефалију у време када су поменуте две помесне цркве биле ван општења. Први случај који је на то утицао десио се већ 1212. или 1213. године. Након проширења Епирске државе, када су се у њеним границама нашли градови Драч и Лариса, занемарена је чињеница да су поменути градови потпадали под јурисдикцију Цариградске патријаршије.⁸⁰ Градови односно епископије су најпре присаједињене Охридској архиепископији а потом је Епирски владар Михаило Анђео извршио избор нових епископа. Изабрани епископи су рукополагани на локалним саборима без сагласности Цариградске патријаршије у њеном Никејском егзилу.⁸¹ Тиме је ускраћено право Ромејском цару и Цариградској патријаршији да поставља црквену јерархију и истовремено је повређена територија патријаршије.⁸²

Епископи из крила Охридске архиепископије су такве потезе правдали чињеницом да су се поменуте епископије нашле у границама Епирске државе и да владар не жели епископе

⁸⁰ Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет*, 109.

⁸¹ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 123.

⁸² Д. Марјановић, *Византијски свет и Српска црква*, 34, 37.

са стране.⁸³ Владарев став у вези са питањем епархија у његовој држави пренео је патријарху Манојлу Наупактски митрополит Јован Апокавк. Он пише: „*Нико, каже Комнин, не осећа туђи бол, стога оно за шта трпи и толико се мучи не оставља владарима ван граница, већ хоће Ромејској власти да придода све градове које законом рата освоји и напорним трудом отргну од латинске руке; над њима (градовима) он има контролу и за њих је доста давно испољио храброст. А у његовој области није мали број оних који поседују знање и врлине да епископски управљају. Обавештавамо твоју узвишену светост чистом савешћу срца, слободном мишљу, језиком истине, да наши моћни цар неће да се архијереји са истока хиротонишу и шаљу на удове епархије.*“⁸⁴

Према речима митрополита Јована, у повређивању територије патријаршије, кључну улогу имао је владар Михаило Анђео Комнин. Нема сумње да је Охридска архиепископија прихвативши став владара, утицала на то да се „*епископи са стране*“ не шаљу ни у државу Стефана Немањића. Хиротонијом Саве за архиепископа и стварањем Српске цркве, Цариградска патријаршија је на одговарајући начин узвратила Охридској архиепископији.

Касније, вероватно око 1220. године, патријарх Манојло је нерадо признао избор и постављење митрополита Драча и епископа Ларисе, испуњавајући молбу коју му је пред сам крај живота упутио Михаило Анђео, чији су избор поменути архијереји управо и били. Међутим иако је признањем избора ова два епископа Цариградска патријаршија показала добру вољу за измирењем, то у следећем случају није било могуће.

Други случај који је у многоме утицао на црквене односе, био је начин избора и постављања самог Охридског архиепископа Димитрија Хоматина. При избору новог архиепископа, сабор епископа се није обратио цару у Никеји као што су неколико година раније поступили Архиепископ Кипра и његов сабор када су тражили потврду избора архиепископа и обављених рукоположења, од никејских ауторитета-цара и патријарха.⁸⁵ Слично је и било и са епископима који су деловали на тлу Трапезунтског царства.⁸⁶ Епископи и митрополити који су посвећени без учешћа цара, тражили су накнадно

⁸³ М. Петровић, *Студенички типик*, 76.

⁸⁴ *Epirotica* 275, No 17.

⁸⁵ С. Пириватрић, *Криза византијског света*, 124.

⁸⁶ Конкретно, наводе се епископ Хераклеје Понтијске и митрополит Амастриде, које је рукоположио митрополит Гангре и митрополит Керасунта; *Epirotica*, 274,21-27 (No 17.); Д. Целеџић, 529.

потврду, тако да су их Никејски патријарси накнадо признали.⁸⁷ Димитрије Хоматин је постављен као избор Теодора Анђела, који је сматрао да право епистемонарха а с тим и право избора архиепископа припада њему. Хиротонију архиепископа извршио је сабор епископа охридске архиепископије.

Из писма које је 1222. године Цариградски патријарх Манојло упутио Јовану Апокавку сазнајемо став Цариградске патријаршије о избору Хоматина. Патријарх је оптужио новоизабраног архиепископа Димитрија за пребенегавање црквене дисциплине и непоштовање свештених канона и праксе.⁸⁸ Збуњујуће је зашто је један врсни познавалац канона, какав је Димитрије свакако био, дозволио да се приликом његовог избора занемари право епистемонарха и вековна пракса која је установљена још у време цара Василија II, захваљујући коме је дијацеза којом је управљао и била аутокефална. У сваком случају, закључак је да је начин на који је Димитрије постао архиепископ био суштински разлог због којег су односи између Цариградске патријаршије и Охридске архиепископије били најлошији од оснивања Охридске дијацезе. Чињеница да Васељенски патријарх у Никеји а свакако ни цар нису признавали Хоматиново посвећење, што је значило да две цркве нису биле у евхаристијском општењу и да се Хоматиново име није налазило у патријарховом диптиху, била је у време када је Сава постао архиепископ од изузетног значаја.⁸⁹ Из поменуте чињенице се изводи да иако је Димитрије био угледни богослов свога времена коме су се многи обраћали за савет и суд, он је ипак неко ко због раније наведених разлога није имао пуноту свога звања и литургијски је био непознат како Цариградском тако и осталим патријарсима и другим поглаварима помесних цркава.

Требало би се накратко подсетити речи које је у контексту раније поменутих канона, Димитрије упутио Сави. У писму су изражене мисли које посредно сведоче о сазнању јерархије Охридске Цркве да је Србија имала услове за стицање црквене самосталности али да је прекршај то што Сава није дошао у Охрид већ отишао „не знамо куда“ како раније Димитрије наводи. Његова критика у којој говори да је Сава требало да дође њему као поглавару који је у крајњој линији надлежан за Србију, била је неоснована. Димитрије

⁸⁷ Д. Целебцић, Питање оснивања Српске Цркве, 529.

⁸⁸ С. Пириватрић, *Криза Византијског света*, 124.

⁸⁹ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 176.; С. Пириватрић, *Криза Византијског света*, 125.

Хоматин, као неко чија је хиротонија и само постављење било проблематично, те као јерарх који није био у општењу са поглаварима других помесних цркава, није могао да врши нова рукоположења.⁹⁰ Односно могао је али би се раскол у којем се он налазио пренео и на оне које је он рукоположио. Тако би Савино постављење било оспорено. Друго, постављење а нарочито оснивање аутокефалне цркве без дозволе и потврде цара, до тада се није десило и свакако не би било признато. Узевши у обзир све речено, Сава није могао да буде рукоположен у Охриду а такође Србија не би могла да добије аутокефалну архиепископију. Зато се Сава у Никеји обратио Цариградској патријаршији као Васељенској и као Мајци цркви, као јединој која је имала права да Српску цркву приброји кругу самоуправних помесних православних цркава.

7.2. Пример стицања аутокефалије Кипарске цркве

Према тематици издваја се 8. канон Трећег Васељенског сабора у Ефесу који смо сврстали у трећу групу. Поменути канон се бави питањем оснивања Кипарске аутокефалне архиепископије. Овај канон је значајан јер говори о начину на који је нека црква могла да постане самостална. Може се рећи да је пример који налазимо у поменутом канону образац по којем би и остале цркве, када за то дође време, требало да стекну ранг аутокефалне. Да поменемо и то да сам израз „аутокефалија“ потиче из VI века, када га је Теодор Анагност користио управо у контексту Кипрана.⁹¹

У канону се говори о томе да су се због „ствари које повређују слободу свих“, епископи Констанције Ригин, Курије Зион и Солоне Евагрије, обратили Сабору за решавање ситуације. Контекст је био такав да је Кипар био под јурисдикцијом Антиохијске цркве тако да су антиохијски епископи вршили рукоположења на Кипру. Сабор одлучује да „Предстојници (=епископи) Светих Цркава на Кипру имају неометану и непринуђену

⁹⁰ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 159.

⁹¹ Свештени канони, 99.

власт“.⁹² Дакле на молбу епископа, Сабор је одлучио да Кипарска црква са својим епископима решава и успоставља своје Црквено уређење и сама бира и поставља епископе. Одлука да цар поставља поглаваре помесних цркава, па и архиепископије Кипра, каснијег је датума. Овај канон изражава изворну и темељну Црквену свест о слободи и саборности и неповређености сваке области.

Мотив за упоређивање Кипарске цркве са Српском, у смислу добијања аутокефалије, видимо у томе да су се јерарси који су припадници Српског односно Кипарског-Грчког ентитета на Сабору, дакле пред првојерарсима других помесних Цркава и пред самим царем, пожалили на мешање са стране те замолили да убудуће сами врше управу у Црквеним пословима. Кипрани су се пожалили на уплитање и постављање јерархије од стране Антиохијске цркве а Сава је затражио да Охридска Архиепископија препусти Српској јерархији управу унутар своје државе. У оба случаја одговорено је позитивно. Други веома значајан тренутак јесте Сабор као инстанца која има права разрешења оваквих питања. Кипарска црква је то решила на Трећем Васељенском Сабору док је Архиепископ Српски Сава то надоместио трудом и чињеницом да је посетио готово сва седишта древне Пентархије и да је са патријарсима служио Литургије што је сликовити и практични пример прихватања Савине хиротоније и новоуспостављене Српске Цркве.

Као два основна мотива за тражење самосталности једне црквене области најчешће су истицана два мотива: а) државна самосталност и б) утемељена црквеност.

Први мотив је испуњен када је Србија 1217. године постала самостална и међународно призната држава. Још је патријарх Цариградски Фотије у једном писму приликом своје преписке са папом 861. године изнео став да подручја црквене администрације треба да се подударају са државним границама, односно да црквене границе прате државне границе. Природно је било да након државног сазревања уследи и црквено у смислу аутокефалије, за шта је Србија свакако била спремна. Други мотив нам потврђује сам Димитрије Хоматин каже да „Србија милошћу Божијом живи побожно и хришћански на темељу положеном од апостола“. Такође одговор треба тражити и у појави ктиторства и градње нових цркава и манастира. Нови храмови послужиће Сави касније као нова епископска седишта, што је свакако у многome олакшало успостављање Српске цркве.

⁹² Свештени канони, 90

8. Претња искључењем из цркве

Након излагања канонског аспекта критике, Димитрије Хоматин писмо приводи крају. Он у завршном делу говори о казним мерама које ће уследити уколико Сава не „одступи“ од Српских земаља. Тачније Димитрије тражи да Сава поштује права која је од старине добио престо Охридске архиепископије да управља областима које су оснивањем Српске архиепископије дошле под јурисдикцију Српског архиепископа Саве.

Чињеница је да Сава није поступио према „саборној објави“ Охридске јерархије, већ је наставио рад на пољу организовања црквеног поретка у Србији. Може се поставити питање да ли је Хоматин у наредним годинама потврдио или опозвао изречену казну искључења из Цркве упућену архиепископу Сави и онима који опште са њим. Најпре ће бити да су се лични интереси епирског владара Теодора Анђела испречили испред интереса Охридске архиепископије, али на ову тему ће бити више речи у наставку рада, у контексту *Писма патријарху Герману*.

Најзад, треба се запитати шта је утицало на то да Сава не одговори на ове критике у писменој форми. Да подсетимо да је писмо као што се наводи на самом крају, донео епископ Скопски Јован, како би „појаснио и <протумачио>“ оно што у њему пише. Према ономе што је за сада познато, он није понео назад Савин одговор Охридском архиепископу. Размишљање о овом аспекту нас поново враћа на поље свештених канона.

Према канонско-догматском учењу Православне цркве, право да суди има искључиво онај који ужива право да хиротонише. Односно ко бира и хиротонише, тај стиче извесна права над бираним и хиротонисаним, али тако да она не повређују пуноту његове Епископије односно Саборни карактер Цркве.⁹³ Саву је хиротонисао патријарх Цариградски Манојло Харитопул. Судску власт над њим, дакле имао је онај који га је хиротонисао. Међутим давањем аутокефалије та власт предата је Сабору епископа

⁹³ Свети Игњатије, превео Митрополит Пергамски Јован Зизјулас, Јединство Цркве у Евхаристији и у Епископу у прва три века, Беседа- Нови Сад 1997, 73.

Српске цркве, пошто је сабор Српске цркве добио право да бира наредног архиепископа. У време када је писмо донето у Србију, Сава је већ био окружен сабором новоизабраних архијереја који су имали пуну и правну власт. Сабор архијереја, било месног, локалног или Васељенског карактера, јесте био и остао највише тело Цркве, које има право да бира епископе и поглавара, да исте кажњава или смењује. Пошто Охридски архиепископ није био део Сабора српских архијереја и пошто није имао удела у хиротонији, он није имао ни судску власт над њим. У томе је основни разлог што су претње Сави остале без правног дејства.

Канони који погађају ову тематику јесу 34. Апостолски и 6. канон Васељенског сабора у Никеји. У Апостолском канону се говори о потреби да свака црквена област познаје Првога међу архијерејима. Овај канон је управо један од темељних канона за организацију Цркве у смислу првенства Епископских катедри: Рима, Александрије, Цариграда, Београда. Такође канон говори о томе да Епископи једне области не раде ништа без свог поглавара, али такође и да поглавар не чини ништа без знања свих осталих. И канон Васељенског сабора такође говори о градовима који имају првенство и о Саборности сваке области посебно. У време када је Димитрије упутио критику Сави, он је био у рангу архиепископа, што је њих двојицу чинило равноправнима. А опет, Српска црква је попут древних патријаршија Истока, имала суверену самоуправу што је управо и чинило аутокефалном од 1219. године. С обзиром на такав канонски статус Српске архиепископије, о основаности оптужби из писма, меродаван је био да одлучује једино Сабор представника православних цркава. Податке да је Димитрије Хоматин иницирао или сазивао такав сабор, немамо. Наиме он као неко ко није био у диптиху патријараха свакако не би за то ни имао права.

Српска Црква је захваљујући виспренности и труду њеног архиепископа, убрзо остварила канонско општење са аутокефалним помесним црквама што је било потврда њеној канонској пуности и исправности.

9. Реакције на писмо

Као што смо раније навели, није нам познато да ли је архиепископ српски Сава писмено одговорио на ово писмо али у извесном смислу Савина поклоничка путовања можемо схватити као одговор односно као вид канонске посете предстојатељима других помесних цркава.

Као што је познато, Сава је два пута 1229. и 1233. године, посетио Јерусалим-Свету земљу, Антиохију и Александрију, и том приликом је био гост источних патријараха са којима је служио литургије. На тај начин успостављен је додир младе српске архиепископије са древним патријаршијама Јерусалима, Антиохије и Александрије. Да напоменемо и то да је Сава приликом повратка са путовања био гост и Трновском архиепископу у Бугарској и на тај начин успоставио контакт и са том помесном црквом. Саслужујући са патријарсима, Сава је представио себе као архиепископа српске цркве и уједно показао да је српска црква била прихваћена као аутокефална у целом православном свету. Дакле поред Цариградске патријаршије која је дала благослов да српска црква буде аутокефална на овај начин, у канонском смислу, сагласност таквој одлуци дале су и остале патријаршије. Можемо рећи да је на тај начин премошћен недостатак сабора као ауторитета који би требало да потврди аутокефалију, као што је био случај са Кипарском црквом. Савина поклоничка путовања и саслуживање са патријарсима Истока те ктиторска делатност, потврда су аутокефалије и уласка Српске цркве у део јединственог црквеног тела које је у том времену оличено у тадашњој структури васељенске Цркве.⁹⁴

У прилог оваквом мишљењу говори сведочанство о обнављању аутокефалије Трновске-Бугарске цркве. Овај догађај описан је у старом Бугарском рукопису под називом „Синодикон цара Борила“. Из описа се види како се бугарски цар Асен II обратио византијском цару Јовану Ватацу са молбом да посредује код патријарха Германа II да се Бугарској цркви додели самосталност у рангу патријаршије. Иако је патријарх пристао на молбу, било је неопходно да сагласност дају и остале патријаршије и аутокефалне цркве. Тек када је патријарх добио сагласност, са сабором је потписао и послао 1235. године

⁹⁴ Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква*, 78.

томос бугарском патријарху Јоакиму, као документ о канонском признању самосталности бугарске патријаршије и успостављању сестринских односа.⁹⁵

У црквеној традицији на нивоу помесних цркава постоји пракса од давнина да се након избора архиепископа односно патријарха, новоизабрани поглавар представи поглаварима других помесних цркава. Закључујемо да је Сава уложио труд и уместо слања писама сам посетио та места. Свакако за прво представљање нове аутокефалне цркве, био је ово најбољи начин да се обрати осталим помесним црквама и успостави јединство са њима. Такође, ово је био најбољи начин да се одговори на канонска оспоравања, која су у писму изнета од стране Димитрија Хоматина.

IV Димитријево писмо цариградском патријарху Герману из 1227/1228.

Г.

Друго писмо које је за нашу тему од велике важности и чији је аутор такође Охридски архиепископ Димитрије Хоматин, настало је готово осам година након прве критике коју је упутио архиепископу Српском Сави. Писмо је дакле настало највероватније 1227 или 1228. године. Ово писмо је заправо треће у низу писама између Хоматина и цариградског патријарха Германа.⁹⁶ Прво писмо је Димитрије послао највероватније из Солуна недуго пошто је крунисао епирског владара за цара у пролеће 1227. године. У том писму Охридски архиепископ најпре честита Герману на избору за патријарха а потом обавештава патријарха да је обавио чин крунисања Теодора I Анђела. Главни циљ писма био је да Nikeја призна Теодорово царско достојанство. Будући да Димитрије тек овим писмом, дакле 1227. или 1228. године, честита патријарху постављење које се десило 1222. или 1223. године, то значи да међу њима није било преписке ни уобичајног

⁹⁵ Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности*, 171; М.Г Попруженко, Синодикон цара Борила, Бљгарски старини VIII, Софија 1928, 84-88.

⁹⁶ И. Коматина, *Црква и држава*, 274.

обавештења о постављењу архиепископа чак пет година.⁹⁷ То даље упућује да два црквена седишта за то време нису била у канонском општењу, о чему је раније било речи а што се овим закључком додатно потврђује.

Претпоставља се да је прво писмо у којем се тражи да патријарх призна крунисање Теодора Анђела, састављено под надзором управо новокрунисаног владара.⁹⁸ У писму Охридски архиепископ јасно заступа интересе Епирске државе. У том смислу није било места за питање Српске цркве. Тек касније након одговора патријарха Германа, који није био ни мало позитиван и у којем је патријарх критиковао Димитрија због крунисања епирског владара, Димитрије отвара питање Српске цркве које га је раније мучило, али о којем је због нечега ћутао годинама.

1. Писмо

Из одговора истог најсветијег архиепископа Бугарске Хоматијана на горњи препис писма најсветијег патријарха (Цариградског Германа).

„ ... Ти си пун великодушности као и других врлина, постављен за углед свима. Није то од нас потекло, оче и господине, чинити таква дела која, иако су непорочна, изгледају вама да заслужују прекор, него од примера датих баи тамо, где треба у свему да буде најбољи узор каноничког и сваког доброг поступања. Јер је одатле, да кажем оно што се не може исказати, на нашу штету рукоположен архиепископ Србије, коју краси побожност и јеванђелски живот и пристојност сваког доброг понашања, и који пасу и воде ка ономе што је Богу драгу и ка исправности, јерарси који су одавно и од почетка потчињени епархији престола Бугарске, према јавно проглашеној одредби Јустинијановој.

Кад пак постоје у том крају архијереји, и епархијски архиепископ, наиме архиепископ Бугарске, који им је постављен на чело, какав је онда био разлог томе, што им је са стране наметнут архиепископ? Као они који се из неке детињарије играју и уздижу играче себи на рамена, јерарси се нагомилавају на јерархе и настаје неко ново стварање јерархијског реда, као да се, не знам, или нека нова халанска кула изграђује, или-авај!-

⁹⁷ Д. Целебџић, *Питање оснивања Српске цркве*, 523.

⁹⁸ Исто.

укидају света каноничка правила и обичаји. Ако су таква дела каноничка и непрекорна и не садрже неправу, ни наша дела никако и ни најмање нису за прекор. Ако су несагласна са одредбама канона, то пак и онда су наша дела непрекорна, јер нам је од примера баш тамо датих, као што кажемо, дошло преступање установљеног...“

2. Садржај писма

Могло би се рећи да Хоматин овим писмом допуњује своје прво писмо које је раније упутио Сави. Он одговарајући на критике које му је патријарх изнео, говори да је онај који у свему треба да буде узор каноничности и доброг поступања, дакле патријарх, једном раније је нанео њему неправду и штету тиме што је од његове јурисдикције издвојио Србију рукоположењем „архиепископа Саве“. Према његовом мишљењу, тиме је угрожено *право* архиепископа Бугарске, које у наставку повезује са правима древне Прве Јустинијане. Такав аргумент није уперен само против Савиног достојанства већ и против самосталности цркве у Србији.⁹⁹ Хоматин поставља питање, зашто је патријарх хиротонисао Саву када у Србији већ постоје епископи, јер се таквим чином ствара паралелна јерархија. Када говори о томе, он на уму има као што смо раније рекли четворицу епископа који су деловали на подручју Србије. Поставља се питање, шта је било са епископима Рашке, Нишке, Липљанске и Призренске епархије након 1219. године. У првом писму упућеном архиепископу Сави, Димитрије помиње само Призренског епископа, наводећи да га је Сава сменио. *Пљеваљски Синодикон православља* доноси нам драгоцен попис епископа од 1219. до 1286. и 1292. године. Из њега сазнајемо да је Рашки епископ Калиник који се помиње 1196. године, остао Рашки епископ и након 1219. године.¹⁰⁰ Када су у питању Липљанска и Нишка епископија, нема података да ли су постојећи епископи замењени новима. Индикације су да су епископи поменутих епископија остали на положају слично као и Рашки епископ Калиник, будући да се Димитрије позива само на протеривање Призренског епископа. Уколико би се утврдило

⁹⁹ И. Коматина, *Црква и држава*, 275.

да су тројица од четворице епископа наставили да делују у крилу Српске архиепископије, Хоматинова критика на рачун „паралелне јерархије“ била би неоснована.

У наставку писма Хоматин говори да уколико су његова дела, односно крунисање Теодора Анђела за осуду, онда је и патријархово дело, односно посвећење Светог Саве исто тако за осуду. Али будући да је пример неправичности дат Димитрију, односно да је патријарх први њему нанео штету, то и Хоматинов чин заслужује блажу осуду.

Према новијим закључцима, ово писмо нам помаже да јасније одговоримо на питање положаја Србије у византијском свету у првој половини XIII века, а нарочито да јасније одговоримо на питање односа Епирског владара Теодора Дуке према оснивању Српске архиепископије. Требало би се осврнути на време и околности у којима је писмо настало како бисмо имали потпунију слику.

3. Политика Теодора Дуке према Србији

За разумевање политике епирског владара Теодора Анђела, према српској држави и цркви, може нам најпре послужити брак Радослава Немањића и Ане Дуке који је склопљен крајем 1219. или почетком 1220. године.¹⁰¹ Занимљива је околност да су се супружници налазили у степену сродства који је по канонима био сметња склапању брака.¹⁰² Ни Епирски владар, као ни Наупактски митрополит Јован Апокавк који је био позван да обави венчање, али ни српска страна нису марили за канонске забране.¹⁰³ У том смислу збуњујуће је што Охридски архиепископ није на то уложио протест или једноставно забранио склапање брака како је раније урадио његов претходник Јован

¹⁰¹ С. Кисас, *О времену склапања брака*, 132-133.

¹⁰² Б. Ферјанчић-Љ. Максимовић, *Србија између Епира и Никеје*, 17.

¹⁰³ И. Коматина, *Црква и држава*, 291

Камати или како је и сам урадио раније када је забранио склапање брака између Радослава и Теодоре, кћерке Михаила Анђела.¹⁰⁴

У извесној мери, овај брак је био у интересу Епирске државе, јер би се њиме обезбедио мир са суседном Србијом.¹⁰⁵ Намеће се закључак да склапање поменутог брака, Савин одлазак у Никеју и потоње догађаје, треба сагледавати као повезане и као вид усаглашене политике коју су водили Сава и Стефан Немањић. Српска држава након 1219. године, била је у добрим односима и са Никејом и Епиром. Управо су добри односи са епирском државом, а нарочито са Теодором Анђелом, били олакшавајућа околност у тренуцима када је Охридски архиепископ Димитрије уложио протест против Савиног посвећења и оснивања Српске архиепископије.¹⁰⁶ Један од закључака које је поставио Сотирис Кисас у свом значајном раду о хронологији склапања брака Радослава и Ане, говори да је питање Српске цркве већ 1222. године од стране Епирске државе сматрано затвореним.¹⁰⁷ Питање оснивања српске цркве дакле није било искључиво црквено питање због свих околности које су се посреди наметале.

Када је у питању брак Радослава и Ане, занимљива је чињеница да је крајем 1218. године Теодор Анђео позвао митрополита Јована Апокавка да из Наупакта дође у Прилеп и у Скопље или чак изван територија Епирске државе. Позвао га је како би присуствовао склапању брака његове кћери и српског краљевића. Иако су Прилеп и Скопље градови који су далеко ближи Охриду, који се и налазе на територији архиепископије, Теодор позива Апокавка. Ишчитава се да је епирски владар намерно заобишао Охридског архиепископа Димитрија Хоматина.¹⁰⁸

Требало би скренути пажњу на чињеницу да је ово писмо, упућено патријарху са великим закашњењем највероватније тек 1228. године. Дакле пуних осам година након што је Хоматин упутио протестно писмо архиепископу Сави 1220. године.¹⁰⁹ Осим тога, охридски архиепископ, као што смо раније напоменули, није одмах у првом писму

¹⁰⁴ Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204-1261)*, ЗРВИ, XXVII-XXVIII, Београд 1989, стр 117

¹⁰⁵ Б. Ферјанчић-Љ. Максимовић, *Србија између Епира и Никеје*, 18.

¹⁰⁶ Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет*, 123.

¹⁰⁷ С. Кисас, *О времену склапања брака*, 131-139.

¹⁰⁸ И. Коматина, *Црква и држава*, 291.

¹⁰⁹ Д. Џелебџић, *Питање оснивања Српске цркве*, 523.

говорио о питању Српске архиепископије, већ тек у трећем и то као приговор на Германове критике. С тим у вези, поставља се питање да ли би Димитрије уопште говорио на ту тему да је патријарх одговорио позитивно. Гинтер Принцинг претпоставља да је Хоматин био свестан слабости аргумената које је уложио по питању Савиног посвећења и Српске архиепископије и да зато он није писао патријарсима Манојлу и Герману.¹¹⁰ Према нешто млађем мишљењу, разлог зашто Димитрије није писао треба тражити у интересима Епирске државе који су за ово питање били одлучујући фактор.

На самом почетку поглавља о Савином посвећењу, Хоматин каже: „*Јер отуда, да кажем оно што је забрањено, нама на неправду Сава је рукоположен за архиепископа Србије*“. Други преводиоци су овај део превели још и: „*оно што се не може исказати*“ како стоји у преводу Острогорског, или пак „*оно што је поверљиво*“ како стоји у преводу Гардашевића.¹¹¹ Сви поменути облици упућују да је нешто било „забрањено говорити, недопустиво, неприхватљиво, противзаконито, недозвољено“. Хоматин је на овај начин показао да је тема Српске цркве била забрањена. Према мишљењу Дејана Целебџића, наведене речи указују да је епирски владар стао на пут Хоматиновој борби за заштиту интереса Охридске архиепископије, будући да су интереси архиепископије били у супротности са епирским државним интересима.¹¹² У том смислу стоји и одговор на питање зашто Димитрије није раније или зашто није уопште покренуо питање Српске цркве, након писма Сави из маја 1220. године. Чини се да је епирски владар имао интерес да не само ради добрих односа са Србијом, већ и због добрих односа са патријархом у Никеји, призна Савину архиепископску титулу. Епирска држава ништа није губила, могла је само да добије тиме што се не би противила Цариградској патријаршији која је у тим годинама претендовала на статус васељенског карактера¹¹³, као што је раније речено. Признавањем Српске архиепископије, признат је и статус Цариградске патријаршије као васељенске. Због такве политике Хоматинов протест није добио владареву подршку и самим тим је био осуђен на неуспех.

¹¹⁰ G. Prinzing, Quasi Patriarch, 174.

¹¹¹ Г. Острогорски, *Писмо Димитрија Хоматина*, 113; Б. Гардашевић, *Каноничност стицања аутокефалности Српске цркве 1219. године*, Свети Сава. *Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175-1975*, Београд 1977,76.

¹¹² Д. Целебџић, *Питање оснивања српске цркве*, 525.

¹¹³ Д. Марјановић, *Византијски свет и Српска црква*, 35.

Неопходно је на кратко осврнути се и на Сабор епископа који су се састали у Арти 1227. године. На сабору су учествовали архиепископ Димитрије Хоматин и митрополити и епископи Охридске архиепископије са подручја Епирске државе. То сазнајемо из писма патријарху Герману које је саставио митрополит Јован Апокавк, а које су потписали сви учесници сабора. У првом делу писму се између осталог истиче захтев патријарху Герману да призна ранија рукоположења епископа, који су били избор епирског владара а који су хиротонисани на сабору архијереја Охридске архиепископије. По Апокавку, накнадно признање извршених посвећења био је једини начин да се сачува јединство цркве, у супротном би раскол био неминован. У другом делу писма се отвара друга кључна тема никејско-епирског спора, односно питање крунисања Теодора Анђела.¹¹⁴ Писмо се завршава ултиматумом патријарху Герману да у року од три месеца одговори потврдно, у супротном ће Теодор Анђео бити принуђен да западне крајеве, односно Епирску државу и Цркву на том подручју потчини Риму.¹¹⁵ Занимљиво је да се у писму уопште не говори о Србији, иако је исти тај Сабор архијереја упутио оштру критику на рачун Савине хиротоније седам година раније. Такође и сам Апокавк, као аутор писма, био је добро обавештен о дешавањима везаним за Српску цркву, али ипак не говори о томе.

Међутим, оно што нама у писму највише привлачи пажњу, јесте захтев епирских епископа да Сабор охридске архиепископије самостално рукополаже митрополите и архиепископе. У наставку се наводи да ће архијереји наставити да према диптиху првопомињу Цариградског патријарха.¹¹⁶ Право које су епископи Охридске архиепископије тражили 1227. године, Сава је добио у Никеји 1219. године. У том смислу, још је јасније да Сава ни у ком случају не би могао да тражи и добије посвећење од Охридског архиепископа јер га он ни сам у то време није имао. Као што је раније речено, од оснивања било Јустинијане Приме било Бугарске архиепископије из времена цара Василија II, у крајњем смислу Охридске архиепископије, та помесна црква је везана за личност цара од кога добија архиепископа и епископе. Иако је њен статус био аутокефалан, закључује се да је право цара да бира јерархију оптерећивало самоуправни

¹¹⁴ Epirotica, 291.17-291.28 (No26)

¹¹⁵ Д. Целебџић, *Питање оснивања Српске цркве*, 529.

¹¹⁶ Epirotica 289.35-290.15 (No 26.)

статус. Из тог разлога настала је потреба да се оваквим захтевом епископи са архиепископом обратe патријарху.

У раније помињаном писму, које је митрополиту Јовану Апокавку 1222. године упутио цариградски патријарх Манојло, такође наизлазимо на тему црквеног поретка. У патријарховом писму читамо: „*Али он (= Хоматин) је такав. А ви преосвећена браћо не дозволите да дела ваша заостају за делима варвара-хришћана који нам учестало, са свих страна, час са севера, час са далеког севера, неки и са истока, долазе скоро свакодневно да моле законите архијереје које и добијају.*“¹¹⁷ Обраћајући се свим епископима Охридске архиепископије односно епископима са територија Епирске државе, патријарх их је позвао да се не угледају на свога Архиепископа Димитрија Хоматина већ да се угледају на *варваре-хришћане* који су наводно често долазили у Никеју са молбом да буду посвећени њихови архијереји. Поједини истраживачи сматрају да је патријарх алудирао и на Савин долазак и рукоположење у Никеји.¹¹⁸ Према свештеним канонима, митрополити Тракијски, Азијски и Понта као и епископи у варварским односно не хришћанским земљама, рукополагани су у Цариграду као престоном граду.¹¹⁹ Коментар Теодора Валсамона појашњава да је провинција Тракија обухватала Македонију и све митрополије до Драча а да су варварски крајеви Аланија под Кавказом у Понту и све области северно од Дунава. Зонара појашњава да су се Македонија, Тесалија, Јелада, Пелопонез, Епир и Илирик издвајали јер је у тим областима Рим имао управу, односно папини легати су вршили рукоположења свакако пре 1054. године.¹²⁰ Узевши у обзир канон и коментаре

¹¹⁷ Epirotica, 269. 17-22.

¹¹⁸ С. Кисас, *О склапању брака*, 137; М. Петровић, *Историјско правна страна*, 53; Д. Целебић, *Питање оснивања Српске цркве*, 532.

¹¹⁹ 38. Канон Четвртог Васељенског Сабора/Одлука о првенству Цариградског престола/ „Следећи у свему одлукама Светих Отаца и знајући сада прочитани канон, од стране сто педесет најбогољубивијих епископа, сабраних за време побожне успомене Теодосија Великог, бившега цара у царском граду Константинопољу, Новом Риму, исто то и ми одређујемо и изгласавамо за првенствонајсветије Цркве истога Константинопоља Новог Рима. Јер су и престолу Старога Рима, зато што је тај град био царствујући, Оци с правом даровали првенство. И истоме циљу, сто педесет најбогољубивијих епископа, дали су једнако првенство најсветијем престолу Новог Рима, разложено просудивши да град који је почаствован царем и сенатом и који ужива првенство једнако Староме царском Риму, да се и у Црквеним стварима велича као онај, будући други после њега. И тако, само митрополити Понтијске, Азијске и Тракијске провинције, а још и епископи у варварским крајевима речених провинција, то јест да ће сваки митрополит речених провинција са епископима те области рукополагати епископе те области, као што је Божанственим канонима прописано, амитрополит речених провинција, као што је речено, рукополагаће се од Цариградског архиепископа, пошто се тамо сходно обичају спроведу сагласни избори и њему поднесу кандидати“, *Свештени канони*, 118.

¹²⁰ *Свештени канони*, 120.

Валсамона и Зонаре, долазимо до закључка да иако су се прилике у многоне промениле од VI века када је овај канон настао, право да рукополаже митрополите свих поменутих области имао једино Цариградски патријарх. Иако је део области временом сазрео у аутокефалну црквену управу, право цара да бира и патријарха да хиротонише није ишчезло. У том контексту требало би сагледавати и коментар односно позив патријарха епископима Охридске архиепископије да следећи пример *варвара* дођу у Nikeју како би добили посвећење. Овим каноном се додатно иако неупитно, потврђује каноничност Савиног посвећења у Nikeји као принудном наследнику царствујућег Константиковог града.

Митрополит Јован Апокавк је потанко одговорио на патријарховне коментаре али је избегао да било шта каже по питању Српске цркве, како у овом одговору тако и у другим писмима. О разлозима његовог ћутања не може се рећи ништа одређено, осим да се може претпоставити да је Апокавк као веома добар пријатељ епирског владара, своје ставове по питању Српске цркве сравнио према ставовима свога пријатеља, Теодора Анђела.

У Димитријево писмо Српском краљу Радославу

У посматрању односа Србије према византијском свету, нарочиту пажњу би требало посветити периоду владавине краља Радослава (1228-1234). Његова владавина је често пута оцењена као врхунац гркофилске политике и уједно као врхунац продора грчких утицаја у Српску државу.¹²¹ Због Радослављевог порекла и васпитања које је стекао као син Ромејске принцезе, те због његовог вереничког прстена са грчким натписом и потписа на грчком језику који је српски краљ оставио на Дубровачкој повељи из 4. фебруара 1234. године, он је окарактерисан као неко ко је „*упропастио тековине старијих генерација*“.¹²² У истом контексту коментарисано је и често коришћење презимена Дука, затим новац

¹²¹ Б. Ферјанчић, *Србија и Византијски свет*, 131.

¹²² С. Станојевић, *Свети Сава и независност Српске цркве*, стр 242.; Ф. Баришић, *Веридбени прстен краљевића Стефана Дуке (Радослава Немањића)*, Београд 1978, 264.

који је Радослав ковао са грчким натписом и најзад његово обраћање Охридском архиепископу Димитрију Хоматину за верске и канонске савете које је краљ тражио.¹²³

У старијој српској историографији устаљено је мишљење да је Српски краљ под утицајем гркофилске политике, Српску архиепископију поново довео под јурисдикцију Охридске архиепископије и да је тиме упропастио „*мучно добијене тековине старијих генерација*“ свога оца и стрица.¹²⁴ Са друге стране, остављена је могућност да је преписка српског краља са Димитријем Хоматином била чисто фиктивна, односно да питања није поставио краљ Радослав, већ да их је срочио и на њих одговорио сам Димитрије Хоматин. За овакво мишљење значајан је податак да није сачувано писмо у којем Радослав поставља питања Хоматину. С тим у вези је и мишљење да је можда Охридски архиепископ желео овим писмом да покаже да васпоставља прилике какве су владале пре 1219. године.¹²⁵

Само писмо садржи 14 питања на тему црквених канона, догматских питања и хришћанског живота. Једно од питања расправља да ли свештеник који прати краља треба на богослужењима да помиње локалног или свој архијереја. Друго пак питање расправља о могућности служења Литургије у шатору или колиби од грања, уколико не постоји Црква у близини. Према самој тематици питања и одговора јавља се сумња да ли су она могла да занимају српског краља.¹²⁶

Од самог садржаја писма значајније је питање да ли је овим обраћањем српског краља Охридском архиепископу, уколико га је уопште и било, промењен статус Српске цркве. Поједини историчари су говорили да је Радослав „*обраћањем Димитрију Хоматину Српску цркву непосредно довео под јурисдикцију Охридске архиепископије*“ односно да је „*потчинио Охридској архиепископији*“.¹²⁷ Други су пак говорили да се Радослав обратио Димитрију јер је желео да реши „*нека спорна канонска питања у Српској цркви*“.¹²⁸ У вези са овим стоје и ставови да је Сава незадовољан политиком синовца Радослава кренуо на

¹²³ Ф. Гранић, *Одговори охридског архиепископа Димитрија Хоматина на питања српског краља Радослава*, Светосавски зборник 2, Београд 1938, 154.

¹²⁴ С. Станојевић, *Свети Сава*, 242.

¹²⁵ Б. Ферјанчић, *Србија и Византијски свет*, 134.

¹²⁶ Б. Ферјанчић, *Србија и Византијски свет*, 135.

¹²⁷ С. Станојевић, *Свети Сава и независност Српске цркве*, 245-247.; К. Јиречек, *Историја српског народа I*, 172

¹²⁸ И. Снегаров, *Историја I*, 141.

путовање 1229. године и други став да је путовање покренуо како би у Nikeји „цару Јовану Ватацу и патријарху Герману, изложио опасности које су се надвиле над Србијом“.¹²⁹ Насупрот овим оценама црквене политике краља Радослава стоје знатно умереније оцене новијих историчара који не сумњају у веродостојност писма Димитрија Хоматина али из његовог текста ипак не извлаче далекосежне закључке о поновном потчињавању Српске Цркве Охридској архиепископији.¹³⁰ У самом писму нема никаквих података о Српској цркви, такође нема ни критика на рачун Савине хиротоније и оснивања архиепископије. Сама преписка, уколико је уопште и било, није могла да утиче на статус Српске цркве. Стога, мишљења смо да колико год Радослављева политика била благонаклона према византијском свету, а нарочито према Епирској држави, то није утицало на поредак Српске архиепископије и њен аутокефални статус.

О Савином сукобу са синовцем Радославом, нема говора ни код Савиних биографа. Они истичу да се Српски краљ са поштовањем односио према Сави, да га је молио да не креће на путовање због опасности које су могле да се догоде и да га је када је Сава ипак одлучио да крене, обилно снабдео свиме што је било потребно за пут.¹³¹ У прилог томе да Сава није дошао у сукоб са краљем Радославом сведочи и то што је по повратку у Србију обављао своје архијерејске дужности све до краја Радослављеве владавине која је окончана побуном Стефана Владислава крајем 1233. године. Сава се најпре противио таквом сплету околности, а прогнаног и од свих изданог бившег краља Радослава је

¹²⁹ С. Станојевић, *Свети Сава*, 246.

¹³⁰ Б. Ферјанчић, *Србија и Византијски свет*, 136.

¹³¹ Доментијан: „А чувши тај благоверни краљ синовац његов. Радослав, ражалости се, помишљајући на његово разлучење са собом. Но макар да није волео, није га могао разлучити од топле жеље његове, и видевши га где се устремио у дубину Христове љубави, и што је требао на пут, свако довољство даде му: злато много и друге потребе, колико требаше. А благословивши благовернога краља, синовца свога и са Богом дарованом му супругом, и сва чеда свога отачаства, и мир Божји давши свима, и тако са великом љубављу и са многим жалосним сузама благоверни краљ и сва чеда отачаства његова растадоше се са добрим пастирем и учитељем и господином својим“, 150.

Теодосије: „После престављења благочастивог Стефана и првога краља, свети архиепископ венча краљевством најстаријег сина његова Радослава у великој цркви, у поменутој Жичи, утврдивши га молитвама и благословом, предаде му да самодржавно управља отачаским и српским скиптром. Пошто је провео с њим мало времена, свети похита да стигне у свети град Јерусалим, камо је веома желео, и да се поклони спасном и животворном светом гробу Христа Бога нашега, и свим тако светим местима а уједно и да раздели милостињу у њима и свима ништима. Епископи и сви благородни, и сам краљ Радослав молили су га са многим сузама да не одлази од њих, али га нису задржали. Ипак пошто је надом утешио срца њихова да ће се опет вратити к њима, био је од њих отпуштен. Краљ Радослав даде му да са собом понесе велики товар злата и сребра а дао би и сав дом свој да је свети хтео узети“, 159.

замонашио давши му име Јован. Убрзо након промене на престолу, дошло је до промене и на челу цркве. Доментијан наводи да је Сава, након што је послужио "*Господу своје четрнаест година*", одредио да његов наследник на архиепископском трону буде његов ученик Арсеније I (1234-1263). Сава након тога опет напушта Србију јер је одлучио да поново посети Свету земљу и патријархе на Истоку. При повратку у Србију, у Бугарској се услед болести и упокојио 14. јануара 1236. године. Најпре је сахрањен у Цркви Светих Четрдесет мученика у Трнову, а потом су његове мошти, према наводима његових животописаца, заслугом његовог синовца и тадашњег краља Стефана Владислава пренете у Србију и положене у задужбину поменутог краља.¹³²

¹³² Доментијан, 207-211. ; Теодосије, 196-198.

VI Закључак

Охридски архиепископ Димитрије Хоматин, о питању Савиног посвећења и Српске архиепископије, говорио је у два наврата. Први пут у мају 1220. године у писму које је упутио Сави и други пут у писму које је упутио Цариградском патријарху Герману 1228. године. У првом писму износи критике које поткрепљује појашњавањем политичких околности и бројним канонима. Како у приказивању политичке ситуације настале након Четвртог крсташког рата, тако и у тумачењу канона, примећује се оспоравање легитимитета патријарха и нарочито цара, који су у то време боравили у Никеји. Поменуто оспоравање права, цару да врши избор и да према титули епистемонарха, суделује у црквеним питањима, те патријарху да врши посвећења могу се схватити једино у духу ривалства Никеје и Епира.

Каноничност Савиног посвећења није оспорена и критике које је Димитрије Хоматин упутио, нису имале никакве резултате. Сава је Српску цркву веома брзо повезао са древним патријаршијама, чиме је надоместио недостатак Сабора који је као највише тело, у црквеној историји имао права да даје црквену самосталност. У сваком случају, чињеница да Српска црква траје осам векова након критика Димитрија Хоматина, најбољи је показатељ исправности чина из Никеје 1219. године.

Савин значај у црквеном животу Србије је немерљив. Темељи цркве које је он поставио никада нису нарушени, а његовом обазривом и промишљеном црквеном политиком додатно су ојачани стубови државности. Вишевековна разједињеност српских земаља у црквеном погледу је окончана тиме што је српска држава добила посебну и јединствену српску цркву.

Извори:

1. *Византијски извори за историју народа Југославије I-IV*, уредио Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1955-1971.
2. Г. Острогорски, *Писмо Димитрија Хоматина св. Сави и одломак Хоматиновог писма патријарху Герману о Савином посвећењу*, Светосавски зборник 2, Београд 1939, 89-114.
3. Доментијан, *Животи Светога Саве и Светога Симеона*, превео Лазар Мирковић, Српска књижевна задруга, Београд 1938. г
4. Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, ур. Т.Јовановић, предговор,превод и коментари. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999.
5. *Свештени канони цркве*, превео умировљени Епископ Херцеговачки Атанасије, Београд 2005.
6. Теодосије Хиландарац, *Житије Светог Саве*, превео Лазар Мирковић, Српска књижевна задруга, Београд 1984.
7. Ф. Гранић, *Одговори охридског архиепископа Димитрија Хоматина на питања српског краља Стефана Радослава*, Светосавски зборник 2, 149-189.
8. Й. Иванов, *Български старини из Македонија*, София 1970

Литература:

1. Гардашевић Б., *Каноничност стицања аутокефалности српске цркве 1219. године; Историјски и догматско-канонски преглед питања аутокефалије; Мотиви, услови и фактори који стварају аутокефалију*, Избор Црквено-правних радова, Београд 2002, 135-147.
2. Јанковић М., *Епископије Српске цркве 1220. године*, Сава Немањић-Свети Сава, 73-84
3. Калић Ј., *Држава и црква у Србији XIII века*, ЗРВИ 46 (2009), 129-137.
4. Калић Ј., *Српска држава и Охридска архиепископија у XII веку*, ЗРВИ 44/1 (2007) 197-208.
5. Калић Ј., *Црквене прилике у Српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, Европа и Срби, 125-141.
6. Кисас С., *О времену склапања брака Стефана Радослава са Аном Комнином*, ЗРВИ 18 (1978) 131-139.
7. Коматина П., *Појам Бугарске у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије*, Византијски свет I, 41-45.

8. Коматина П., *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд 2014.
9. Коматина И., *Црква и држава у Српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016.
10. Љубинковић Р., *Традиција Приме Јустинијане у титулатури охридских архиепископа*, *Старинар*, Н.С. 17 (1966) 61-75 .
11. Максимовић Љ., *Византизми краља Стефана Радослава*, *ЗРВИ* 46. (2009), 139-147.
12. Марјановић Д., *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, Нови Сад 2018, 21-87
13. Петровић М., *Студенички типик и самосталност Српске цркве*, Београд 1986, 43-81, 158-163.
14. Пириватрић С., *Самуилова држава*, Београд 1997.
15. Пириватрић С., *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића - Криза византијског света и постанак краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља*, Београд 2019, 107-142.
16. Станковић В., *Стефан Немањић и његов брат Сава у списима Димитрија Хоматина*, *Византијски свет I*, 111-118.

17. Станковић В., Комнини у Цариграду – еволуција једне владарске породице, Византолошки институт, Београд 2006.
18. Снегаров И., *История на Охридската архиепископия I*, София 1995 .
19. Тарнанидис Ј., *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића- Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве*, Београд 2019, 23-31.
20. Острогорски Г., *Историја Византије*, Београд 2017.
21. Ферјанчић Б., *Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204-1261)*, ЗРВИ 27/28 (1989), 103-148.
22. Ферјанчић Б., *Автокефалност Српске цркве и Охридска архиепископија, Сава Немањић-Свети Сава*, 65-72.
23. Ферјанчић Б.- Марјановић Љ., *Свети Сава и Србија између Епира и Никеје*, Свети Сава у српској историји, 13-25.
24. Целебцић Д., *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића, Питање оснивања Српске цркве у политици Теодора Дуке*, Београд 2019, 521-535.
25. *F. Rački, Pismo prvovienčanoga kralja srbskoga Stjepana I papi Honoriju III god. 1220*, Starine JAZU 7 53-56

